

KALKINMANIN ÖNEMLİ BİR UNSURU, KURULUŞUNDAN 50. YILINA TÜRKİYE'DE ÇİMENTO SANAYİ (1910-1960)

Nadir YURTOĞLU*

ÖZET

Bu araştırma 1910 yılında Darıca'da Arslan Çimento Fabrikasının kurulmasıyla ilk adımı atılan çimento sanayinin 1960 yılına kadar olan 50 yıllık sürede tesis edilen fabrikalarının üretim faaliyetleriyle ekonomiye sağladığı katkıların incelenmesi üzerinedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Demokrat Parti iktidarının sona erdiği 1960 yılına kadar olan çimento sanayi alanında yaşanan gelişmelerin sırayla 1910-1929 yılları arasında özel sermaye tarafından kurulan çimento fabrikaları ve bunların üretim faaliyetleriyle 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) çimento sanayinin gelişimine yansımalarının incelenmesi hedeflenmiştir. DP'nin kurulması ve 1950 yılında iktidara gelmesiyle çimento sanayiinde yaşanan gelişmelerin Türkiye'de kalkınmaya olan etkisinin daha önceki dönemlerle karşılaştırılmalı olarak incelenmesi de ortaya konmuştur. Çalışmanın konusu hakkında özellikle 1950-1960 dönemi için var olan literatür boşluğu birincil kaynakların kullanılması vasıtasıyla doldurulmuştur. Konu incelenirken dönemin Türkiye'si ve dünyanın içinde bulunduğu ekonomik şartlar göz önüne alınmış bu şartlara paralel olarak gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. 1910-1950 yılları arası yaşanan Birinci Dünya Savaşı, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşı koşullarının ülkeyi ekonomik sıkıntıya sokması çimento sanayinin sermaye birikimine ve gelişimine engel olmuş fabrika sayıları ve üretim miktarları mahdut kalmıştır. 1950-1960 yıllarında DP'nin iktidara gelmesiyle çimento sanayiinde altın yılların başladığı müşahede edilmektedir. Ülkede girişilen yoğun bayındırlık hareketlerinin çimento talebini artırmasıyla hız kazanan bu sürece DP döneminde, devlet sermayesiyle yedi ve özel sermaye ile kurulan üç çimento fabrikasına daha önceden işletmeye açılmış bir devlet ve üç özel sermaye yatırımı çimento fabrikalarının iştirakiyle fabrika sayısı 14'e ulaşmıştır. Böylece 1910-1950 yıllarına kıyasla DP'nin 1950-1960 yılları arasındaki on yıllık iktidarı döneminde çimento sanayiinde daha iyi bir gelişme süreci yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çimento, Ekonomi, Çimento Sanayi, Demokrat Parti.

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu/Türkiye, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr

**AN IMPORTANT ELEMENT OF DEVELOPMENT: THE
CEMENT INDUSTRY IN TURKEY IN 50 YEARS FROM ITS
FOUNDATION (1910 TO 1960)**

ABSTRACT

The present study focuses on the contributions of the cement industry, the foundations of which were laid with the establishment of Arslan Cement Factory in Darica in 1910, to the economy with the manufacturing activities of the factories established within 50 years until 1960. It is aimed to investigate the reflections of the developments achieved until 1960 that began with the latest period of the Ottoman and ended with the fall of the DP (Democratic Party) rule, of the cement factories set up by private capital between 1910 and 1929 and their manufacturing activities, and of the Great Depression (1929) and the Second World War (1939-1945) on the development of the cement industry. The effects of the progress made in the cement industry as DP was founded and came to rule in 1950 on the development of the country were addressed through comparison with the previous years. The gap in the literature on the subject focused on in this study, especially for the period between 1950 and 1960, was fulfilled by use of primary sources. The economic conditions undergone by Turkey and the world at that time were taken into account, and necessary evaluations were made considering such conditions. The circumstances of the First World War, the Great Depression (1929), and the Second World War between 1910 and 1950 made the country go through economic difficulties, which prevented the accumulation of capital and progress in the cement industry and caused the number of factories and the amount of production to remain limited. The years under the DP rule (1950-1960) are considered as the prime of the cement industry. In this process which gained speed with the increased demand for cement as a result of the intensive public works initiated in the country, one state-owned and 3 privately-owned cement factories that had been put into operation previously joined 7 state-funded and 3 privately-owned cement factories during the DP rule, and thus the number of the factories reached 14. Therefore, a far better development was achieved in the cement industry between 1950 and 1960 under the DP rule in comparison to the period between 1910 and 1950.

Keywords: Cement, Economy, Cement Industry, Democratic Party

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri 18. yüzyıl başlarında Batı'ya açılma ve Avrupa'yı model alma girişimleriyle başlamıştır. Bu yenilikler 19. yüzyıl sonlarında Avrupa modern yapı tekniklerinin Osmanlıya sirayet etmesi şeklinde kendini göstermiştir. Değişen yaşam biçimleri gittikçe yeni bina tiplerini ortaya çıkarmıştır. Çok katlı apartman blokları ve iş merkezlerine olan ihtiyaç hızla artmışken Avrupa'dan transfer edilen teknolojiler bu binaların yapımında kullanılan geleneksel yapı materyallerinden farklı materyal ve tekniklerin kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu materyallerin en önemlileri çimento ve beton, yapım tekniği ise betonarme olmuştur¹.

1824 yılında bir İngiliz ustanın almış olduğu ihtira beratıyla, ticari bir mal hüviyeti kazanan çimento, 19. yüzyıl ortalarına kadar İngiltere'nin en mühim ihraç maddelerinden birini oluşturmuştur. 1850'den itibaren önce Fransa ve Almanya'da, sonra diğer memleketlerde çimento imal eden tesisler kullanılmıştır². Böylece Batı ülkelerinde 19. asrın ikinci yarısında görülmeye başlayan ilk çimento fabrikaları, çimento tüketiminin ileride göstereceği gelişme ve sürüm yerleri dikkate alınmadan hammaddelerin bulunduğu yerlerde kurulmuştur³.

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da çıkan yangınların yol açtığı zararlar nedeniyle, imar yönetmeliklerinde yapılan değişikliklerin kargir yapı sistemini teşvik etmesi, bu şehirde çimento ve beton kullanımını artırmıştır. Ayrıca demiryolu ve liman inşaatları da çimento kullanımını yaygınlaştırmıştır. Özellikle ticaretin yoğun olduğu liman kentlerinde yaşanan gelişmeler ve nüfus artışları inşaat sektörüne bir hayli canlılık katmıştır⁴. Yapılaşmanın artmasıyla

- 1 Yıldız Sey, **Türkiye Çimento Tarihi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 12-13.
- 2 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No. 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Ahmet Ali Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadî ve Malî Bünyesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 1, S 1, Yıl 1939, s. 478; Hazım Atıf Kuyucak, "Memleketimizde Çimento Sanayi", **İktisadi Yürüyüş**, C 5, S 105, Yıl 5, 1 Mayıs 1944, s. 7.
- 3 Ahmet Ali Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi", **Türk Ekonomisi**, S 34, Yıl 4, Nisan 1946, s. 109; 1880- 1938 yılları arasında dünyada çimento üretiminin ne kadar arttığı ve 1938 yılında çimento üreten ülkelerin üretim rakamları hakkında bilgi almak için bk.: Kuyucak a.g.m., s. 7; 1913 ve 1920 yıllarında dünyada çimento üreten ülkeler ve üretim miktarları için bk.: Derviş Kılınçkaya, **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabitler**, C 1, Bildiren Yayıncılık, 2. Basım, Ankara 2003, s. 380.
- 4 Liman kentlerinde nüfus artışı için bk.: Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi 1923-1950**, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 74.

birlikte çimento talebinin gittikçe yükselmesi Avusturya, Almanya, Fransa ve Belçika gibi Avrupa ülkelerinden çimento ithalatını zorunlu hale getirmiştir⁵.

Betonarme yapıların giderek çoğalması ve ithalatta karşılaşılan çeşitli zorluklar, çimentonun Osmanlı Devleti'nde üretilmesi için sanayi yatırımlarına olan ihtiyacı daha da artırıyordu. Bu yüzden ülkede ilk çimento şirketi 1906 yılında İstanbul'da kurulan 9.900 lira sermayeli *Linardos Şirketi*dir. Bunu 9 Ağustos 1907'de 50 yıl süre ve 60.000 Osmanlı lirası sermayeli *Yerli Çimento-ları Osmanlı Anonim Şirketi* izler. Bir başka girişim ise 1910 yılında Trabzon'da kurulan 15.000 lira sermayeli *Trabzon Tuğla ve Kiremit ve Çimento Anonim Şirketi*dir. Bu üç şirketin fabrika kurma, üretim yapma girişimlerinde bulunmadıkları halde, ithalat ve satış işlerinde aktif olduğu bilinmektedir. Bir başka girişim de 1910 yılında İstanbul'da II. Meşrutiyet Döneminin egemen unsuru Millî İktisat Politikası'nın bir ürünü olarak 50.000 lira sermayeli *Memâlik-i Osmâniye'de Suni Çimento ve Hidrolik Kireç İmaline Mahsus Arslan Osmanlı Anonim Şirketinin* kurulmasıdır. Bir Danimarka teşekkülü olan bu kuruluşun müteşebbisleri Rum asıllı 6 kişiden müteşekkil Osmanlı vatandaşlarıdır. Şirketin üretim yeri Darıca'nın Taşlıman mevkiidir. Yaş sistemle (kalkerli ve killi çimento hammaddelerinin su kullanılması suretiyle işlenmesi) işlenen fabrikada, su kireci ve çimento üretilmesi hedeflenir. İlk çimento fabrikasının tesisini, kısa bir süre sonra 30 Mayıs 1911'de bir Alman şirketi tarafından İstanbul Eskişehir'da 60.000 lira sermayeli *Eskihisar Suni Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketinin* kurulması ve işletmeye geçmesi izler. Bu şirketin kurucuları da 7 kişiden oluşan Rum asıllı Osmanlı vatandaşlarıdır. Bu fabrika Darıca Fabrikasından farklı olarak kuru sistemle çalışıp suni Portland Çimentosuyla birlikte tuğla, kiremit, boru, karo ve diğer inşaat malzemeleri üretimini de sürdürmüştür⁶. Her iki fabrika, istihdam ettikleri ortalama 225 işçiyle 1913 yılında Türkiye'de 100 ya da daha çok insan çalıştıran 32 imalat sanayi kuruluşları arasında yer almıştır⁷.

Fabrikaların kuruluşunda 1 Aralık 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun temin ettiği şartlardan yararlanılmıştır⁸. Bu kanun, sanayi kuruluşlarına beş dö-

5 Sey, a.g.e., s. 13.

6 Emre Dölen, Murat Koraltürk, **İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü, 1910-2004**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 27-28; Sey, a.g.e., s. 19-20.

7 Tezel, a.g.e., s. 92.

8 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 11.

nüme kadar gerekli arazinin karşılıksız sağlanması, vergi ve gümrük muafiyetleri gibi kolaylıklar getiriyordu.⁹

Osmanlı Devleti'nde 1906-1911 yılları arasında kurulan beş çimento şirketinden başka, 1912 ile 1918 yılları arasında İstanbul'da dört çimento şirketi daha kurulmuşsa da gerek Balkan Savaşları (1911-1913) gerekse 1. Dünya Savaşı (1914-1918) 'nın ortaya koyduğu olumsuz koşullar nedeniyle bu teşekküller işleyemez hale gelmiştir.

I. Özel Sermaye Tarafından Kurulan İlk Çimento Fabrikaları (1910-1929)

1910 yılında İstanbul'un Gebze Kazası'nın Darıca Taşlıman mevkiinde *Arslan Osmanlı Anonim Şirketi* tarafından yıllık 20 bin ton kapasite ile kurulan ilk çimento fabrikasının ardından 1911 yılı Ekim ayının ortalarında aynı kazanın Eskihisar mevkiinde 20 bin tonluk ikinci bir fabrikanın tesisi, yüz yıldan fazla bir geçmişe sahip Türkiye çimento sanayiinin temellerini oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları esnasında kısa bir duraklama dönemi geçiren fabrikalar, 19 Aralık 1919 tarihi itibarıyla bir yandan şirket olarak tüzel kişiliklerini sona erdirip tasfiye süreçlerini başlatırlarken öbür yandan tüm mallarını ve borçlarını birleştirerek yeni bir yapılanmanın içerisine girerler. Bu süreç tamamlanınca da 9 Ekim 1920'de *Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi* adıyla yeni bir teşekkül oluşturulur.¹⁰ Ancak mütareke yıllarında işgücü ve hammadde yetersizlikleri ile yakıt eksikliği üretimi önemli ölçüde aksatmıştır. Bu şartlar altında Darıca Fabrikası 1922 yılı Ekim ayı başlarında kısa bir süreyle faaliyetini durdurmuşsa da Haziran 1923'te tekrar üretime başlamıştır¹¹.

1923-1929 dönemi, yeni bir devletin kurulmasının yanı sıra Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın yıkımlarını yaşamış bir milletin sınırlı kaynaklarla memle-

9 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 1994, s. 61; Yakup Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Verso Yayınları, 5. Basım, Ankara 1990, s. 15; Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 1997, s. 15.

10 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Bülent Danişmend, "Çimento Sanayimiz", *Türk Ekonomisi*, S 128, Yıl 12, Şubat 1954, s. 51; Kuyucak, a.g.m., s. 7; Özeken, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi", ..., s. 109; Dölen, Koraltürk, a.g.e., s. 52; Sey, a.g.e., s. 25.

11 Dölen, Koraltürk, a.g.e., s. 65; Sey, a.g.e., s. 27.

keti kalkındırma yıllarıdır.¹² Ülkenin ekonomi politikalarının belirlenmesi amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında çeşitli zümrelerden seçilmiş 1135 delegenin iştirakiyle İzmir’de toplanan I. İktisat Kongresi’nde Misak-ı İktisadî Esasları belirlenmiştir.¹³ Kongrede yaptığı açılış konuşmasıyla ekonominin gelişmesinin önemine işaret eden Mustafa Kemal Atatürk şöyle demiştir: “*İktisadiyat, iktisadiyat diyoruz; fakat arkadaşlar, iktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için...*”¹⁴.

I. İktisat Kongresi’nde alınan kararlarda yerli üretimin gerçekleştirilmesi esas alınmıştır. Bunu desteklemek için 28 Mayıs 1927’de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılır. Ancak savaş sırasında büyük yıkıma uğramış ülkenin yeniden imar edilmesinde gerekli çimento ve bir kısım yapı malzemeleri yurt dışından tedarik edilmektedir. Buna rağmen 1923-1929 yılları arasında Türkiye’de dört yeni çimento fabrikası kurulmuştur. Yeni yatırımlarda özel teşebbüsün teşvik edilmesi, tüketim mallarının üretimine yönelik yerli sanayinin desteklenmesi ve gümrük kotalarının oluşturulması gibi alınan tedbirler, ülkede çimento sanayinin gelişmesini ve yeni fabrikaların kurulmasını kolaylaştırmıştır¹⁵.

- 12 Reşat Aktan, **Türkiye İktisadi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968, s. 31; Türkiye’yi kalkındırma için yapılan çalışmalar için bk.: Arnold J. Toynbee, **Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 249-252; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2. Cilt, 2. Basım, İstanbul 1994, s. 460-462; Cumhuriyetin ilk 17 yılında yaşanan ekonomik gelişmeler ve yapılan işler hakkında bilgi almak için bk.: Suphi Nuri İleri, “On Sekizinci Yılına Girerken”, **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 22, Yıl 1, İkinci Teşrin 1940, s. 13; Cumhuriyet devrinde iktisadi alanda kalkınmışlık ile ilgili ayrıca bk.: Şevket Aydinelli, “Linyitlerimiz”, **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 48, Yıl 12, Birinci Kanun 1941, s. 17.
- 13 Ayşe Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, 17 Şubat-4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 1989, s. 19-20.
- 14 A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923- İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 3. Basım, Ankara 1981, s. 254; Kazım Karabekir, **İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi**, Emre Yayınları, İstanbul 2001, s. 121; Ayrıca Kongreye katılan Rusya’nın Ankara Sefiri Aralov’un kongreye ilgili gözlemleri için bk.: Semen Aralov, **Rus Büyükelçisi’nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005, s. 210-218; Cumhuriyetin memleketi ifa ettiği öncelikli hizmet memleket idaresine ve hükümet mefhumu arasına iktisat mefhumunu sokmuş olmasıdır. Hüseyin Cahit Yalçın, “Cumhuriyetin İktisadiyatımıza Hizmeti”, **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 22, Yıl 1 İkinci Teşrin 1940, s. 11.
- 15 Sey, **a.g.e.**, s. 32-33; Tam anlamıyla, Türk sanayi burjuvazisine ne 1923-1929 yıllarının *Açık Kapı ve Teşvik-i Sanayi Kanunu* politikaları ne de 1930- 1932 döneminin *Gümrük Himayeleri Arkasında Teşvik* politikaları karşısında gücünü, dinamizmini ortaya koyamamıştı. Korkut Boratav, “Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye’nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları”, **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 9.

Türkiye'de çimento fabrikalarının tesisine yerli sermayeden daha fazla yabancı sermayenin yoğun ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. 1926 yılında İstanbul'da *Bakırköy Çimentoları T.A.Ş.* tarafından kurulan 15 bin ton/yıl kapasiteli Kurt Çimento Fabrikası yerli sermayenin bir teşebbüsü olarak faaliyete geçmiştir. Bu fabrika günde 50-60 ton kapasite ile üretim yapıyorsa da bir süre sonra kapanır.¹⁶ İkincisi 1926 yılında Ankara'da Ankara Belediyesi tarafından 15.000 ton/yıl kapasiteyle kurulan Ankara Çimento Fabrikasıdır. Bu fabrika daha sonra ortakları arasında *Societe Industrielle des Ciments Orientaux* adlı bir Fransız firmasının bulunduğu *Ankara Çimentoları T.A.Ş.*'ye işletilmek üzere kiralanır. Şirket Ankara Çimento Fabrikasını 1934 yılına kadar işletir. Ancak fabrikanın rasyonel yönetilememesi ve çimento fiyatlarının düşmesi üzerine 1935 yılında kısmen, 1938 yılında tamamen faaliyeti durdurulur. 1943 yılına kadar çalışmayan bu fabrikanın 5 Mayıs 1943 tarihli genel kurulda tasfiyesine karar verilir. Daha sonra adı geçen fabrika Sümerbank ve Ankara Belediyesinin % 50'şer paya sahip olduğu 400 bin lira sermayeli *Ankara Çimento Limited Şirketi* eliyle yeniden faaliyete başlar¹⁷.

12 Şubat 1929 tarihinde İstanbul'da *Anadolu Çimentoları T.A.Ş.*'nin teşekülülüyle üçüncü fabrikanın kuruluş girişimi başlatılır. 2 milyon lira sermayeli bu şirketin en büyük hissedarı *Societe Financiere des Ciments* adlı bir Belçika firmasıdır. Yerli ve yabancı başka ortakları da bulunan şirketin Kartal'daki Yunus Fabrikası 80 bin ton/yıl kapasiteyle kurulmuş ve yapılan ilave tesislerle sonradan kapasitesi 140 bin tona yükseltilmiştir. Bu çimento fabrikalarını 1929 yılında kurulan *Arslan ve Eskihisar Çimento Şirketinin* yarı hissesine sahip *Türk Çimentosu ve Kireci A.Ş.*'nin tesis edip işlettiği Zeytinburnu Çimento Fabrikası izler. 1.500.000 bin lira sermaye ile kurulan şirketin hisselerinin yarısı *Arslan ve Eskihisar Çimento* şirketine ve diğer yarısı *Societe Industrielle des Ciments Orientaux* adlı Fransız gruba aittir. 1929 yılında inşasına başlanan 75 bin ton/yıl üretim kapasiteli bu fabrika Haziran 1930'da işletmeye açılır. Bu suretle 1929 yılı sonu-

16 Kurt Çimento Fabrikasının % 25'ni Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento Fabrikaları TAŞ, % 38'ini Türk Çimentosu ve Su Kireci A.Ş. ile % 37'sini Anadolu Çimentoları TAŞ satın almıştır. Ahmet Ali Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayi Politikası", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 2, Yıl 1940-41, s. 258.

17 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; İsmail İşmen, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Gelişmesi", *Türk Ekonomisi*, S 133, Yıl 12, Temmuz 1954, s. 208-209; Danişment, a.g.m., s. 51; Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadi ve Malî Bünyesi", ..., s. 496; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 74-76; Sey, **a.g.e.**, s. 35-36.

na kadar ülkede çimento sanayiinin üretim kapasitesi 210 bin tona ulaşmıştır¹⁸. Ancak aynı yılda Türkiye’de kişi başına tüketilen çimento miktarı 9,5 kilogramdır ki bu rakam Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi komşu ülkelerin tüketimlerinin % 20 - % 25’ine tekabül eder¹⁹.

Bu yeni fabrikaların kurulmasıyla Türkiye’nin çimento üretimi 1924 yılında 24.500 tondan % 190 artışla 1929 yılında 71.000 tona yükselmiştir. Böylece dış ülkelerden her yıl ihtiyaca göre alınması gereken ithal çimento miktarı azalmıştır. Çimento ithalatının azaltılmasının ülkeye ekonomik bakımdan iki önemli faydası olmuştur. Birincisi, çimentoda dış ülkelere olan bağımlılık azaltıldığı gibi çimento üreticisi büyük ülkelerin olağanüstü piyasa koşullarında Türkiye gibi önde gelen tüketici ülkelere uyguladıkları baskıcı fiyat politikaları da asgari düzeye indirilmiştir. İkincisi ise çimento ithalatının azaltılması ile yurt dışına çıkacak milyonlarca dolar dövizin önüne geçilmesi temin edilerek, ülkede ithalatın ihracata fazlalığıyla oluşacak dış ticaret dengesinin bozulması anlamına gelen cari açığın büyümesi önlenmiştir.

II. 1929 Yılı Dünya Ekonomik Buhranı Sonrası Türkiye’de Çimento Sanayi

1929 yılı sonbaharında Dünya Ekonomik Krizi’nin ortaya çıkışı, henüz istenen ekonomik düzeye gelememiş ve beklenen özel sermaye birikimini sağlayamamış Türkiye’nin ekonomik koşullarını daha da ağırlaştırır ve ülkede sonraki on yıla damgasını vuracak devletçilik uygulamalarının alt yapısını hazırlar²⁰.

Atatürk 1930 yılında kullandığı *Mutedil Devletçilik* terimi dışında 1931 yılında Afet İnan’a dikte ettirdiği devletçilik anlayışını şöyle tarif eder: “Bizim takip ettiğimiz Devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirtir-

18 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; İşmen, a.g.m., s. 208-209; Danişment, a.g.m., s. 51; Özeken, “Türkiye Çimento Sanayinin İktisadi ve Malî Bünyesi”, ..., s. 496; Dölen, Koraltürk, a.g.e., s. 74-76; Sey, a.g.e., s. 35-36.

19 Sey, a.g.e., s. 37.

20 Boratav, a.g.m., s. 9-11; 1929 Buhranı’nın ilk belirtisi için bk.: İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977, s. 78; Atatürk’ün TBMM’nin 4. Dönem 1. Toplantı yılının açılış konuşmasında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın zorluğu ve buhrandan kurtuluş çareleri hakkında sözleri için ayrıca bk.: **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 4, Toplantı: 1, C 4, 1. Birleşim, 01.11.1931, s. 3.

mek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde; bilhassa iktisadî sahada Devleti fiilen alakadar etmektir²¹. Bu ifade ile Atatürk devletçilik düşüncesini net biçimde ortaya koymuştur.

1930'lu yıllarda ülkede çimento sanayiinde de devletçi sanayileşme ilkelere bağlı kalkınma modeli benimsenerek ekonomide devlet müdahaleciliği başlar. Akabinde devlet sektörünün yatırım programını düzenleyen ve 1934'te yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanır²². Önceden dış alımı yapılan malların zamanla ülke içerisinde üretilmeye başlanmasına öncelik tanınması, Birinci Sanayi Planı'nda yatırımların ağırlığının dokuma sanayiine verilmesine neden olur. Ayrıca Birinci Sanayi Planı ile yatırımların beş yılda hizmete geçmesi beklenirken Sivas Çimento ve Süper Fosfat Fabrikaları dışında yer alan ve çoğunluğunu dokuma sanayiinin oluşturduğu dokuz fabrikanın iki-üç yıl içerisinde tamamlanması gerçekleşir²³.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü TBMM'nin 6. Dönem 1. Toplantı Yılı'nın açılış konuşmasında “- Birinci Beş Senelik Planın esaslı aksamından olan kimya ve kendir fabrikaları kurulması takip olunduğu gibi ikinci kâğıt, selüloz, Sivas Çimento Fabrikalarını dahi tahakkuk ettirmeye çalışıyoruz.”²⁴ diyerek devlet tarafından ilk defa Sivas'ta bir çimento fabrikasının kurulmasının müjdesini verir.

Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hedefleri arasında bayındırlık etkinlikleri için gerekli üretimi yapmak üzere çimento sanayiine yer verilmesi öngörülürse de II. Dünya Savaşı nedeniyle ilk devlet yatırımı olan Sivas Çimento Fabrikasının kuruluşu 5 Haziran 1943 tarihinde gerçekleştirilebilir²⁵.

21 İktisat Vekâleti, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. Basım, TTK Yayınları Ankara 1989, s. VII-VIII.

22 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1922-1938**, C 3, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 1985, s. 370-371; Avni Zarakolu, “1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 99; Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984, s. 104; Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 115.

23 Ali Nejat Ölçen, “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 145-149.

24 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 1, C 6, 1. Birleşim, 01.11.1939, s. 5.

25 Ölçen, a.g.m., s. 145; Tezel, **a.g.e.**, s. 275.

Çimento fabrikalarının kurulması ve faaliyetini sürdürmesinde genelde beş önemli esasa dikkat edildiği görülmektedir. Bunlardan ilki çimento imalatında kullanılan ham maddelerin fabrikaların kurulacağı yere yakın ve bol miktarda bulunması, ikincisi ulaşım imkânlarının taşımacılığa elverişli olması, üçüncüsü kömür tedariki ile ilgili teknik ve iktisadi şartların uygunluğu, dördüncüsü şakuli entegrasyon (çelik sanayine entegre edilebilecek cüruf çimento fabrikasının kurulması işi), beşincisi ise işçiliktir²⁶.

Bu esaslardan ilk ikisi çok önemlidir²⁷. *Anadolu Çimentoları Türk Anonim Şirketi* Yunus Fabrikasının yerleşkesinin belirlenmesini yukarıdaki verilen ilk iki esasa göre gerçekleştirmiştir. Çalışmalarda takip edilen metot, fabrikaların kurulacağı yere yakın çimento imalatına elverişli hammaddelerin bulunduğu bir kalker kütesine rastlanmasının yanı sıra bu kalker kütesinin ticari bakımdan en uygun bir yerde konuşlanması ve fabrikaya kolaylıkla bağlanabilmesidir²⁸. Bu nedenle Kartal ve Yakacık arasındaki mahallin çeşitli araştırmalar sonucu en uygun yer olduğu tespit edilmiştir. Fabrikanın tesis yeri olan Kartal, hem demiryolu üzerinde hem de sahilde bulunması nedeniyle İç Anadolu Bölgesi, Karadeniz ve Ege Denizi limanlarının çimento ihtiyacını karşılayabilecek konumdadır. Ulaşımın deniz yolu ile yapılacağı durumlarda bilhassa Kartal'ın büyük bir tüketim merkezi olan İstanbul'a yakınlığı taşıma masraflarının maliyetini düşüreceği yararını da ortaya koymuştur. Fabrikanın deniz kenarında yer alması ayrıca en iyi şartlarla kömür tedarikini de mümkün kılmaktadır²⁹.

Benzer şekilde Arslan Çimento Fabrikasının taşocağı madeni, çimento üretimine her bakımdan daha elverişli, nakli de kolay olduğu için Kartal ve Zeytinburnu Fabrikalarına göre ham madde maliyetinde ton başına önemli bir tasarruf sağlayabilmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı öncesi ton başına düşen hammadde

26 Özek, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 109; Türkiye'de kurulacak çimento fabrikalarında bulunması gereken tesisatlar için bk.: İşmen, a.g.m., s. 210.

27 Çimento fabrikalarının kurulmasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli üç husus hakkında bilgi almak için bk.: Aziz Köklü, "Çimento Sanayimizde Son Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 9, S 2, Yıl 1954, s. 23-24.

28 Ülkemizde 100 ton çimento üretimi için 160 ton ham madde kullanılmaktadır. Bu miktar, çimento fabrikalarının kurulacağı yerde hammadde kaynaklarının bol bulunmasının önemini ortaya koymasında örnek bir ölçüt teşkil etmiştir. Özek, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 109.

29 Özek, "Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 111.

maliyeti Kartal Fabrikasında 159, Zeytinburnu Fabrikasında 71 kuruş iken Arslan Fabrikasında 45 kuruşla en düşük seviyede yer almıştır³⁰.

1929-1932 yılları arasında çimento sanayi alanında yapılan üretim faaliyetlerine ara vermeden devam edilmiştir. Zeytinburnu ve Kartal'da kurulan iki çimento fabrikası yapılan tadilat ve ilave tesislerle günlük üretim kapasitelerini 450'şer tona yükseltirken, Zeytinburnu Fabrikası günlük 150 ton daha fazla bir üretim yapabilme imkânına kavuşur³¹.

1930'lu yıllar, 1929 Ekonomik Krizi'nin ülkeyi etkilemesi sebebiyle yeni çimento fabrikalarının kurulması bakımından durgun geçen yıllar olur. 1932 yılında ülke üretiminin % 90'nını gerçekleştiren Ankara Çimentoları T.A.Ş., Türk Çimentosu ve Su Kireci A.Ş., Anadolu Çimentoları T.A.Ş., Arslan ve Eski-hisar Müttehit Çimento Fabrikaları T.A.Ş. aralarında anlaşarak bir satış birliği oluştururlar. Bu dönemde fiyatlar yükselerek uluslararası fiyat düzeyinin de üzerine çıkar. Çimento fiyatları İngiltere'de 16.5 TL/ ton, Almanya'da 17.5 TL/ton, Romanya'da 21.5 TL/ton iken Türkiye'de 28 TL/tona yükselir³².

Çimento fiyatlarının yükselmesi üzerine hükümet yeni tedbirler almak zorunda kalır. Başbakan İsmet İnönü, 7 Mart 1935 tarihinde TBMM'de açıkladığı 6. Hükümet Programı'nda Çimento ve benzer maddelerin fiyatları üzerinde esaslı indirimler yapılarak bunların içeride sürümlerinin artırılacağını söyler³³.

İnönü'nün bu sözleri üzerine çok geçmeden kontenjan uygulaması ve bazı vergilerin kaldırılması ya da değiştirilmesi önlemleri alınarak çimento fiyatlarına müdahale edilmeye başlanır. Devlet müdahalesinin olduğu bir başka alan ise çimento üretimi ve dağıtımına yönelik normlardır. 9 Ocak 1937'de yürürlüğe giren *Türk Portland Çimento ve Yüksek Fırın Portland Çimento Normlarına Dair Kararname* ile 17 Ağustos 1938'de yürürlüğe giren *Türk Çimento Normları Hakkında Nizamname* üretimin standardizasyonunu amaçlar. 5 Nisan 1937'de

30 Özekan, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s.110; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 7 Mart 1935 tarihinde TBMM'de açıkladığı 6. Hükümet Programı'nda çimento ve benzer maddelerin fiyatları üzerinde esaslı indirimler yapılarak bunların içeride sürümlerinin artırılacağını düşünüyordu.

31 "Bayındırlık Hareketlerimize Hız Veren Sivas Çimento Fabrikası ve Sümerbank Çimento ve Toprak Sanayii", *İktisadi Yürüyüş*, C 11, S 246, Yıl 11, 31 Mart 1950, s. 19.

32 Sey, *a.g.e.*, s. 41; 1935, 1939, 1941, 1943, 1948, ve 1951 yıllarında çimento fiyatları için bk.: Danişment, *a.g.m.*, s. 51.

33 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: F, C 1, 2. Birleşim, 07.03.1935, s. 27; İsmail Arar, **Hükümet Programları**, 1920-1965, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 65.

yürürlüğe giren bir başka kararname ise çimentonun piyasaya nasıl sürüleceğini tespit eder. Ancak bu uygulamaların icap ettiği teknolojik düzenlemelerin yükünü bazı fabrikalar taşıyamayınca Ankara ve Bakırköy fabrikaları faaliyetlerini durdurur³⁴.

Bu yıllarda çimento üretim yetersizliğinin inşaat sektöründe meydana getirdiği sıkıntının dönemin süreli yayınlarından mimarlık dergisi *Arkitekt*'te "Çimento Buhranı Var. Bu Yüzden Fiyatlar Yükseliyor" başlığıyla haber konusu yapıldığı görülür³⁵.

Ülkede üretim yetersizliği dışında çimento buhranına yol açan başka nedenler de vardır. Bunlardan biri çimento naklinde meydana gelen aksaklıklardır. Demiryolu hatlarında kömür ve pancar naklinden dolayı özellikle yılın ağustos ile ekim ayları arasında oluşan iş hacmi yoğunluğuna karşı Devlet Demiryolları İdaresinin önlem alamaması ve çimento sevkine yeterince vagon tahsis edememesi ülkenin çeşitli yerlerinde çimento sıkıntısını doğurmaktadır. Bu durum özel yapı, demiryolu ve sanayi inşaa çalışmalarını aksatmaktadır. Çimento üreticilerinin, talep edildiği halde ülkenin çeşitli bölgelerine çimento sevk edememesi, ellerinde stokun artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı onlar da üretimi kısımaktadır. Hükümet ise çimento buhranını önlemek için geçici bir çözüm yoluyla çimento ithal ederek piyasayı rahatlatmaya çalışır³⁶.

Bir taraftan çimento ithal ederek buhranı önlenmeye çalışan hükümet diğer taraftan 1936 yılından itibaren devlet sermayesi ile İstanbul'a uzak mesafede bulunan Sivas'ta büyük bir çimento fabrikası kurulması ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde 1936 yılında Karabük Demir- Çelik Fabrikalarının yanında bir cüruf çimento fabrikası tesis edilmesi çalışmalarını başlatır. Bu tedbirlerin yanı sıra Zeytinburnu ve Kartal Fabrikalarının modern tesislerle cihazlandırılarak genişletilmesi çalışmalarına da hız verir³⁷.

34 Sey, a.g.e., s. 41-42.

35 Arkitekt, C 1936, S 1936-08 (68), s. 244.

36 Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 112; 1944 yılında 293 bin ton çimentonun 198 bin tonu; 1947'de ise 352 bin ton çimentonun 166 bin tonu demiryolları vasıtasıyla taşınmıştır. Aziz Köklü, "Çimento Sanayimizde Son Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 9, S 2, Yıl 1954, s. 26.

37 Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 112-113.

Bu sıralarda kâğıt torba konusu da çimento sektörü için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Torba bulunamaması nedeniyle imalatın durması sorununa çözüm bulmak amacıyla tüm çimento fabrikalarının temsilcilerinin ortak bir fabrika kurmak için 1936 yılında iş birliği kararı aldığı bilinmektedir³⁸.

1937 yılına kadar ülkede çimento sektöründe ortaya çıkan sorunlara rağmen üretim faaliyetlerine devam edilmiştir. Ancak nüfus artış oranında değişimler, demiryolu şebekesinin genişletilmesi çalışmaları ve Birinci Sanayi Planının uygulanmasına paralel olarak, ülkenin her tarafında fabrikaların ve elektrik santrallerinin kurulmaya başlanması, nihayet başta Ankara olmak üzere İstanbul'dan uzak bölgelerde bayındırlık ve imar hareketlerine girilmesi, çimento fabrikalarını ihtiyacı karşılayamaz duruma getirmiştir³⁹. Bu da Türkiye'de kişi başına düşen çimento miktarını önemli ölçüde etkilemiştir. 1937 rakamlarına göre dünyada kişi başına düşen çimento miktarı Belçika'da 361, Almanya'da 163, Filistin'de 146, Yunanistan'da 40, Macaristan'da 36, Yugoslavya'da 27, Romanya'da 23, Bulgaristan'da 22 kg iken Türkiye'de bu rakam 19 kg ile en düşük seviyede yer almıştır⁴⁰.

1937 yılı ve sonrasında Hükümetin çimento sorununu gidermede çimento ithalatını kolaylaştırmak ve yüksek gümrük tarifelerini yürürlükten kaldırmak gibi yeni tedbirlere başvurduğunu görürüz. Çimento şirketleri de fabrikalarının genişletilmesi için hükümet nezdinde teşebbüste bulunmuşlarsa da bu başvuruları sonuçsuz kalmıştır⁴¹.

Bu gelişmelere rağmen, II. Dünya Savaşı arifesinde ülkede toplam sermayeleri 5,5 milyon liraya ulaşan üç şirketin sahip olduğu dört fabrikadan ikisi İzmit Bölgesi'nde Eskişehir ve Arslan, ikisi de Kartal'da Yunus, Bakırköy'de Zeytinburnu'dur. Bu fabrikalar 315.000 tonluk üretim kapasitesine sahip olarak faaliyet yürütmekte ve yılda ortalama 300 bin tonluk üretim ile iç tüketimin % 95'ini temin etmektedir⁴².

38 Sey, a.g.e., s. 45.

39 Özek, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 111.

40 Kuyucak, a.g.m., s. 7; II. Dünya Savaşı yıllarında ve 1950 yılında dünyada kişi başına düşen çimento miktarları için bk.: Danişment, a.g.m., s. 51-52; 1954 yılında dünyada ve Türkiye'de kişi başına düşen çimento miktarı için bk.: İşmen, a.g.m., s. 208.

41 Danişment, a.g.m., s. 51.

42 Özek, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 109; II. Dünya Savaşı öncesi (1938-1939) döneminde Türkiye'nin şehirlerinde tüketilen çimento miktarı için bk.: Ahmet Ali Özek, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 112.

Çimento sanayiinde yılda 300 bin tonluk üretim hacminin elde edilmesinin ekonomiye sağladığı katkı oldukça önemlidir. Üretilen bu çimento miktarını Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP hükümeti demiryolları alanında işletme binalarının ve taşımacılığın geliştirilmesinde kullanmıştır. Türkiye’de 1923 yılında 3.756 km olan demiryolları uzunluğu 1935 yılında 6.639 km’ye yükselmiştir. Bu artışla Devlet Demiryolları Teşkilatı, Anadolu’nun birçok yöresini yeni demiryolu hatlarıyla birbirine bağlayarak her türlü insan ve yük taşımacılığıyla birçok bölge insanını kaynaştırdığı gibi ülkenin siyasi birliğini ve savunmasını sağlamada da üzerine düşeni yapmıştır. Çimento sanayiinde elde edilen üretim artışı sayesinde ayrıca Milli Mücadele Dönemi’nde Batı Anadolu’da Yunanlılar tarafından yakıp yıkılan şehirlerin bayındır hale getirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra başkent Ankara gibi İstanbul’dan uzak şehirlerin imarında ve kalkınmasında da çimentodan yararlanılmıştır.

III. II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Çimento Sanayi

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı yıllarında tüm sanayi kollarında olduğu gibi çimento sektörü için de oldukça zor geçen yıllar olmuştur. 1940 yılından 1950’ye kadar on yıl içinde mevcut fabrikalardan bir kısmı kapanmış bir kısmı da aralıklı olarak üretimini sürdürmüştür.

Bu dönemin en önemli olaylarından biri Doğu Anadolu’ya ulaşacak Sivas-Erzurum Demiryolunun yapımı (1933-1939) ile doğu vilayetlerinin kalkınmasına destek olmak üzere devlet tarafından Sivas’ta 6 Haziran 1943 tarihinde 90.000 ton/yıl kapasiteli ilk Sümerbank Çimento Fabrikasının işletmeye açılmasıdır⁴³. Fabrikanın işletme binasının kurulduğu yer kalker, silis ve alçı taşının bol bulunduğu bir alan üzerindedir. Projede 75.000 ton/yıl tasavvur edilen bu işletmenin üretim kapasitesi bazı ilave teçhizat ve tesislerle 90.000 ton/yıl tona çıkarıl-

43 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; “Bayındırlık Hareketlerimizde Hız Veren Sivas Çimento Fabrikası ve Sümerbank Çimento ve Toprak Sanayi”, **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 246, Yıl 31 Mart 1950, s. 19; **Arkitekt**, C 1943, S 1943-03-04 (135-136), s. 94; Sivas-Erzurum demiryolu hattının inşası ile ilgili 20 Mayıs 1933 tarih ve 2200 Sayılı Kanun’un ayrıntıları için bk.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 20.05.1933, s. 347; Resmi Gazete, Sayı No: 2411, 27 Mayıs 1933; Sivas Çimento Fabrikasının kurulması üretim miktarını artırmışsa da iç tüketimin tamamını karşılayamamıştır. Hakkı Toklu, (Çev.), “Türkiye’de Endüstri”, **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 242, Yıl 11, 31 Ocak 1950, s. 2; Fabrikada ayrıca 300 memur ve 400 işçi çalışmaktadır. “İzmir Fuarında Sümerbank”, **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 89-91, Yıl 4, 15 Eylül 1943, s. 51.

mıştır⁴⁴. Ancak fabrikanın çalışmasında gerekli olan kömürün Zonguldak'tan temin edilmesi zarureti, üretim maliyetini yükseltmesi bakımından en önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1936 yılında işletmenin projesi hazırlanırken fabrikanın kurulacağı mevki civarında bol miktarda bulunan linyit madeninden yararlanabileceği dikkate alınmışsa da fabrikanın linyit ile çalışmaması maliyet sorununu ortaya koymuştur. İktisat Vekâletinin belirlediği Sivas Çimento Fabrikası satış fiyatlarına göre fabrikada teslim Portland çimentosunun tonu 58.50, Süper siman çimentosu 63 lira, kâğıt torbalarda teslim Portland çimentosunun tonu ise 62.80 liradır. Bu fiyatlar İstanbul fabrikalarının ürettiği çimento maliyetinden % 17 daha yüksektir⁴⁵. Bunun yanı sıra Sivas'ın diğer bölgelere sevkiyat yapılması bakımından elverişli imkânlarla sahip olamaması, fabrikanın rasyonel çalışmasını engelleyen faktörler arasında yer almıştır⁴⁶. 1943 yılında fabrikanın işletmeye açılmasıyla 26.198 ton olan çimento üretim miktarı 1944'te; 74.731, 1945'te 62.607, 1946'da 74.428 ve 1947'de 102.382 ton olmuştur⁴⁷. Sivas Çimento Fabrikası 1946 yılı itibariyle Türkiye'nin çimento üretim kapasitesinin % 24'ünü karşılar⁴⁸. Bu yüzden fabrikanın üretim kapasitesinin daha da artırılmasına ihtiyaç duyulur. Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan ve 1946 yılında yürürlüğe girecek yeni sanayi kalkınma planı içerisinde Sivas Çimento Fabrikasının genişletilmesi ve üretim kapasitesinin artırılması çalışmaları başlatılır⁴⁹.

II. Dünya Savaşı yıllarında ilk kamu çimento fabrikası işletmeye açılırken mevcut fabrikalarda büyük sıkıntılar yaşanır. Dört fabrikadan öncelikle Eskihişar'daki fabrika yedek parça sağlayamadığı için Mayıs 1940'ta faaliyetini durdurur. Bu dönemde çimento üretimini en çok etkileyen bir başka sorun da kömür madeninde görülen yetersizliktir. Az üretilen kömürün öncelikle askeri amaçlarda kullanımına izin verilmesi bu alanda sıkı bir denetimi zorunlu hale getirir. Kömür yetersizliği sorunu 12 Ekim 1942'de Zeytinburnu, 18 Kasım 1942'de

44 Özeke, a.g.m., s. 112; "Çimento Sanayi", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 232, Yıl 10, 20 Eylül 1949, s. 170.

45 **Arkitekt**, C 1943, S 1943-05-06 (137-138), s. 141.

46 Özeke, a.g.m., s. 112.

47 "Bayındırlık Hareketimize Hız Veren Sivas Çimento Fabrikası ve Sümerbank Çimento ve Toprak Sanayi" **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 246, Yıl 11, 31 Mart 1950, s. 19; Sivas Çimento Fabrikasının İşletmeler ve Ekonomi Ticaret Bakanlıklarıyla hangi noktada bağlantılı olduğu hakkında bilgi almak için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 219, Yıl 28 Şubat 1952, s. 169.

48 Özeke, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün", ..., s. 110.

49 Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 31, Yıl 4, Ocak 1946, s. 24.

Yunus, 14 Aralık 1942'de de Darıca Fabrikalarının üretimlerini tamamen durdurmalarına yol açar. 1943 yılı ilk aylarında İktisat Vekâletince bir miktar kömür Zeytinburnu ve Yunus fabrikalarına verilmişse de Darıca Fabrikasının kömür kullanımındaki imkânsızlığı ve elektrik üretimi için de ayrıca kömüre ihtiyaç duyması, dağıtımdan pay almasını engellemiştir. 1938 yılında faaliyetini durduran Ankara Çimento Fabrikası ise 1946 yılında Sümerbank'ın iştirakçisi olduğu *Ankara Çimento Limited Şirketi* adıyla satın alınıp genişletilerek yeniden işletmeye açılmıştır⁵⁰.

II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle, artan enflasyon ve üretimdeki azalma ile ekonomik denge bozulmuş, aranan mallar karaborsaya düşmüş ve hayat pahalılığı ülke üzerine bir sis gibi çökmüştür⁵¹. Bunun üzerine hükümet, derhal ekonomik sıkıntılar için çare bulma yollarına girerek halkın olduğu kadar, millî savunma gücünü de tehlikeli surette etkilediği gerekçesiyle, 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı *Milli Korunma Kanunu*'nu kabul etmiştir⁵². Bu kanunla birlikte dış ticaret üzerinde sıkı bir devlet denetimi kurulmasını amaçlayan yasal düzenlemelerin yapılması çimento sanayinde kısa sürede etkisini göstermesi bakımından etkili olmuştur.

50 Özek, a.g.m., s. 109; Sey, a.g.e., s. 54; Tutaç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 35, Yıl 4, Mayıs 1946, s. 148; Ankara Çimento Fabrikası çevresinde çimento imaline uygun kalker ve kil maddesi bulunmuştur. Fabrikadaki klinker tesisatı yenilenecek normal Portland çimentosu üretebilecek duruma getirilmiştir. Ziya Tutaç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi" **Türk Ekonomisi**, S 34, Yıl 4, Nisan 1946, s. 115.

51 Zekeriyâ Sertel, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1977, s. 233; Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 314; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 256-257; "Pahalılığın Sebepleri", **Yeni Birlik**, 16 İkinci teşrin 1942, Sayı No: 5; Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul 2008, s. 461-462; Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi, 1939-1945, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 63; Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi, 1938-1945**, C 2, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003, s. 425-427; Nadir Yurtoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi Sosyal Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde, 2014 Doktora Tezi, s. 23; II. Dünya Savaşı yıllarında ihtikârın (vurgunculuğun) hortlaması ve bununla mücadelede başarısız olunmasıyla ilgili bk.: Raufî Manyas, "Mesleki Ahlak-II", **İktisadi Yürüyüş**, S 10, Yıl 1, 1 Mayıs 1940, s. 12; Faik Güneri, "İhtikar-Muhtekir", **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 28, Yıl 2, 1 Şubat 1941, s. 17; İsmet Alkan, "İşletmecinin Vazifesi-2", **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 24, Yıl 1, Birinci Kânûn 1940, s. 7, 10.

52 Kanunun tam metni için bk.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 21, 18.01.1940, s. 167-175; Resmi Gazete, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940.

1942 yılının Aralık ayında üretilen ve ithal edilen tüm çimentonun dağıtım ve satış işlemleri İktisat Vekâletinin kontrolü altına alınır. Halka ve kamu kuruluşlarına verilecek çimento miktarında bazı tahditlere gidilir. Bu tahdit uygulamasının yürürlüğe girmesiyle, çimento talepleri gerçek ihtiyaç miktarını gösterir beyannameler üzerine karşılır. Bütün özel şahıslar çimento almadan önce ihtiyaç miktarını bildirir beyannameler ile bu beyannamelere ekli resmi belgeleri yetkili kurumlara vermek zorundadır. Ayrıca her mahallin en büyük mülki amiri tarafından görevlendirilen memurlar da inşaat yerlerine giderek kullanılan çimentonun ne suretle ve nereden tedarik edildiğini sormaya ve fatura istemeye yetkilidir⁵³.

1943 yılında hisselerinin yarısı Aslan ve Eskihisar Şirketine ait olan Zeytinburnu Fabrikasına, Varlık Vergisi ve başka nedenlerle zarar etmesi sonucu 27 Temmuz 1943'te Milli Korunma Kanunu'nun uygulamaları kapsamında el konur ve işletilmek üzere Sümerbank'a devredilir⁵⁴. Ancak kanuni yollara müracaat edilmesi üzerine fabrika 1945 yılı sonunda şirkete geri iade edilir⁵⁵. 10 Haziran 1944 yılında ise Arslan ve Eskihisar Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Türk AŞ'ye ait makine ve teçhizatlara el konur⁵⁶.

II. Dünya Savaşı yıllarının sıkıntılı geçmesinin ardından savaşın sona erdiği 1945 yılından itibaren savaş koşullarının oluşturduğu imkânsızlıkların da ortadan kalkması çimento fabrikalarının verimli çalışarak üretimi artırmasına yol açar. Bu aynı zamanda çimento satışlarının serbest bırakılması anlamına da gelir. Fiyatlar bundan sonra kâr hadlerindeki esasa göre belirlenecektir⁵⁷. 1923 yılında 24.000 tondan ibaret olan çimento üretimi 1930'da 179.000 tona 1938'de

53 Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 29, Yıl 3, Kasım 1945, s. 145; Sey, **a.g.e.**, s. 56-58.

54 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 102-Dosya No: 56-Sıra No: 4

55 Zeytinburnu Çimento Fabrikasına el konulmasına ait K/464 Sayılı Kararın kaldırılması hakkındaki K/607 Sayılı Kararın yürürlüğe konulması Bakanlar Kurulu'nun 18 Ekim 1945 Tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 109-Dosya No: 62-Sıra No: 19.

56 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 105-Dosya No: 39-Sıra No: 16; 1945 kampanyası başında Türkiye'de çimento sanayi hakkında bilgi almak için bk.: Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün", ..., s. 110.

57 Tataç, "Olaylara Bakış, Maliye Ekonomisi" **Türk Ekonomisi**, S 36, Yıl 4, Haziran 1946, s. 187; Ekonomi Bakanlığı 20.08.1945 tarihli tebliği ile çimento fiyatlarını yeniden belirlemiş ve gerekli indirimlerde bulunmuştur. Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 29, Yıl 3, Kasım 1945, s. 145.

286.000 tona 1947'de 350.000 tona ve 1948'de ise 355.000 tona yükselmiştir⁵⁸. Ancak çimento tüketimi üretimden daha fazla arttığı için artan talep karşılanamamıştır⁵⁹. Ülkede 1946-1949 yılları arasında ortalama çimento tüketimi 380.000 tonu bulmuştur⁶⁰.

Çimento üretiminde yaşanan bu gelişmeler ülkede sosyal ve politik anlamda da bir değişim ve dönüşümün yaşandığını göstermektedir. 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili hayata geçişin ivme kazandığı bu sürece ABD tarafından yapılan Marshall Yardımı'nın tarımda makineleşme oranını artırmasıyla beraber köyden şehire göçün başlamasının da katkısı vardır⁶¹. Kısa bir zaman sürecinde yoğun olarak gerçekleştirilen bu göç hareketinin şehirlerde büyük bir mesken sorununa neden olması bu yerleşim birimlerinde yıllarca etkisini gösterecek bir gecekondulaşmayı başlatmıştır⁶². 1940-1950 yılları arasında Türkiye'de şehir nüfus artışı % 20.1 iken, 1950-1960 arasında bu

- 58 Bekir Sıtkı Oransoy, "Ekonomi Bakanlığı ve Sanayi, Madencilik ve Enerji Alanındaki Planlı Çalışmalar", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 217, Yıl 10, 20 Ocak 1949, s. 11; Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İktisat Dairesinin Hazırladığı Rapor-I, "Türkiye'de Sanayi ve Madencilik", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 250, Yıl 11, 31 Mayıs 1950, s.12; 1949-1953 yılları arası çimento istihsal rakamları için ayrıca bk.: Danişment, a.g.m., s. 51-52.
- 59 Hulki Alisbah, "1947'ye Girerken Türkiye Sanayii", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 169, Yıl 8, 1 Ocak 1947, s. 7.
- 60 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; "Odalar ve Borsalar Birliği Faaliyeti", **Türk Ekonomisi**, S 106, Yıl 10, Nisan 1952, s. 118; 1924,1927,1930, 1939 yıllarında Türkiye'de çimento tüketim miktarı için bk.: Özeken, "Türkiye'de Çimento Sanayinin Kuruluş Yeri Problemi; Dün ve Bugün",..., s. 111.
- 61 Fehmi Yavuz, "Yurt Ölçüsünde İskân Problemi ve Bölge=Memleket Plancılığı", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 13, S 3, Yıl 1958, s. 137; Aysen Tokol, "Günümüz Türkiye'sinde Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 510; Marshall Yardımı'yla ilgili bilgi almak için bk.: Bülent Büktaş, "Amerikan İktisadi Yardımı", **Vatan**, 1 Ocak 1952, Sayı No: 3817; Athanase J. Sbarounis, "Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S 3-4, Yıl Nisan-Temmuz 1951, s. 81; **DP, Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 125; Türkkaya Ataöv, "Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 23, S 3, Yıl 1968, s. 277; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1914-1995, Alkım Yayınları, 17. Basım, İstanbul 2010, s. 539-540; Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, C 51, S 1, Yıl 1996, s. 286.
- 62 Şehirlerde gecekondulaşmanın nasıl oluştuğuyla ilgili bilgi almak için bk.: Kıray, "Gecekondu, Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşmeme", **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 27, S 3, Yıl 1972, s. 563; Şükrü Çankaya, "Gecekondu Davası", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 283, Yıl 12, 31 Aralık 1951, s. 6.

artış oranı % 80.2'e yükselmiştir⁶³. Şehirlerde bu yoğun nüfus artışı bir yandan gecekondu sayısını artırırken öbür yandan çok katlı yapılaşmayı hızlandırmıştır. Ülkede 1948 yılında 25-30 bin arasında bulunan gecekondu sayısı, 1960 yılında 240 bine yükselmiştir⁶⁴. Kentlerdeki görülen bu yapılaşma olgusu çimentoya olan talebi önceki yıllara göre dört kat artırmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarının sona ermesiyle hareketlenen çimento fabrikaları kentlerde görülen yapılaşma olgusunun da devreye girmesiyle yıllık üretim hacmini daha da artırarak 350 bin tonun üzerine çıkarmayı başarmıştır. Bu üretim artışıyla inşaat alanında yaşanan canlanma sayesinde çimento fabrikaları halkın istihdamında vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Sadece Sivas Çimento Fabrikasının 5 Haziran 1943 tarihinde hizmete girdiğinde 300 memur ve 400 işçiyi istihdam etmesi, bütün çimento fabrikalarının işsizliği önlemede ne derece önemli bir faktör olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Çimento fabrikalarının binlerce aileye iş imkânı sağlamasının yanı sıra ülkenin doğal kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılmasında da etkisi büyük olmuştur. Doğal kalker taşları ve kil karışımının yüksek sıcaklıkta ısıtıldıktan sonra öğütülmesiyle elde edilen çimentonun ülke hammaddelerinin kullanılarak elde edilmesi ekonomiye büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Türkiye'de çimento üretimini sağlayan bu zengin hammadde kaynaklarının ülke fabrikalarında işlenmeyip de ihracı gerçekleşseydi, devlet ekonomik bakımdan büyük kayıplara uğradı. Zira çimento fabrikalarının kurulmasıyla hammaddesinin ihraç edilmesi yerine bunların fabrikalarda işlenmesi ekonomiyi daha karlı ve avantajlı bir duruma getirmiştir.

IV. Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Çimento Sanayiindeki Gelişmeler (1950-1960)

1950'li yıllar Türkiye'de inşaat sektörü ve çimento sanayinin altın yılları olarak bilinmektedir. DP'nin iktidara gelmesiyle yeni fabrikaların

63 Ruşen Keleş, "Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri", **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 24, S 4, Yıl 1970, s. 45; Yakut Sencer, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 71; Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, Cevat Geray, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, 2. Basım, Ankara 1978, s. 26.

64 İbrahim Yasa, **Ankara'da Gecekondu Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966, s. 35-36; Ruşen Keleş, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972, s. 184.

işletmeye açılması, mevcut fabrikaların kapasitelerini genişletme çabaları, liman, hava alanı, köprü, silo, hastane, okul, yol ve baraj inşaatlarında yaşanan gelişmeler Türkiye'yi adeta bir şantiye alanı haline getirmiştir. Bu yoğun yapılaşma hareketleri çimento sektörünü de canlandırarak üretim artışını hızlandırmıştır⁶⁵.

DP'nin devletçilik anlayışından vazgeçerek özel girişime dayalı liberal bir ekonomi politikası izleyeceğini, 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmesinin hemen ardından belli hale gelmiştir⁶⁶. 29 Mayıs 1950 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in TBMM'de okuduğu ilk hükümet programı konuşmasında, devlet işletmeciliğinin halk menfaatini ilgilendiren veya özel teşebbüs tarafından ele alınamayan alanlara kaydırılacağını, özel teşebbüsün faaliyet alanının mümkün olduğu ölçüde genişletileceğini ve bir kısım devlet teşebbüslerinin sırası ve yeri geldikçe özel teşebbüse devredileceğini ifade eder⁶⁷.

- 65 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; **DP, Kalkınan Türkiye**, Desen matbaası, Ankara 1954, s. 37; Başbakan Menderes'in ülkenin imarı ve çimentoya duyulan ihtiyaçla ilgili sözleri için bk.: **Aydın Tarihi**, Sayı No: 230, Yıl Ocak 1953, s. 8; Çimento tüketiminin artması ve buna karşı DP yönetiminin aldığı tedbirler hakkında bilgi almak için bk.: Tataç "Olaylara Bakış, Kasım 1953", **Türk Ekonomisi**, S 127, Yıl 12, Ocak 1954, s. 28.
- 66 Behcet Cemal, "Buhranlardan Kurtulma Çareleri", **Dünya**, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057; "Muhtelif İşletmelerimiz Hakkında İşletmeler Bakanımızın Beyanâtı", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 265, Yıl 12, 15 Ocak 1951, s. 23; Hazım Atıf Kuyucak, "Yeni Hükümetin Takip Edeceği İktisadi Program ve Hususi Teşebbüs". **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 258, Yıl 11, s. 6; **Türk Ekonomisi**, S 142, Yıl 13, Nisan 1955, s. 102; **Türk Ekonomisi**, S 96, Yıl 9, Haziran 1951, s. 173; Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, Ankara 1992, s. 103; Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 39.
- 67 **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27; Namık Zeki Aral, "Demokrat Parti'nin İktisadi Prensipleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 7, S 148, Yıl 7, 24 Şubat 1946, s. 22; Herbert Tingsten, "Türkiye Devlet Sosyalizmi ve Yeni Liberalizm", **Türk Ekonomisi**, S 96, Yıl 9, Haziran 1951, s. 170; **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 9270; Zafer, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 394; Başbakanı Refik Saydam 27 Ocak 1939 tarihli TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programı'nda: "*Normal faaliyetleri ile memleketin iktisadi nizamına faydası olan hususi teşebbüslere kıymet ve kuvvet vereceğiz*" diyerek özel teşebbüs konusunda fikrini ortaya koymuştur. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 4, C 29, 28. Birleşim, 27.01.1939, s. 216; İsmail Arar, **Hükümet Programları 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 128; Recep Peker'in iktisadi faaliyetlerde özel teşebbüs-ten yararlanma şartları hakkındaki 14 Ağustos 1946 tarihli TBMM'de açıkladığı hükümet programındaki ifadeleri ile Şemsettin Günaltay'ın 24 Ocak 1949 tarihli açıkladığı hükümet programındaki özel teşebbüsün teşvik edilmesi ile ilgili sözleri için sırayla ayrıca bk.: **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14. 08 1946, s. 31; Arar, **a.g.e.**, s. 173; **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 3, C 15, 16. Birleşim, 24. 01. 1949, s. 169; Arar, **a.g.e.**, s. 207.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1 Kasım 1950 'de TBMM'nin 9. Dönem 1. Toplantı yılının açılış konuşmasında “..... Hususi teşebbüse ait sanayi ile devlet sanayii arasında hiçbir fark gözetilmeyecektir. Bunların hepsine birden aynı şartlar altında lüzumlu yardım ve himayelerde bulunulacaktır.” diyerek devlet ve özel teşebbüse ait sanayinin eşit şartlarda destekleneceğini söyler⁶⁸.

Çimento sektörüne olan yoğun talep ve yeni hükümetin liberal ekonomi anlayışı, diğer sektörlerde olduğu gibi çimento sanayinde de özel teşebbüsün yatırım arzusunu artırır. Ancak özel girişimciliğin ülkede yeterince gelişmemesi, çimento alanında gerekli yatırımların devlet tarafından yapılmasını zaruri hale getirir⁶⁹. Çimento sektöründe devlet müdahalesinin kurumsal düzeyde kendini göstermesi, *Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketinin* (ÇİSAN) kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Çimento sanayii hakkında etütler yapmak ve yaptırmak, Türkiye dâhilinde çimento istihali için gerekli tesisler kurmak ve bu işlerle ilgili sair teşebbüslerde bulunmak amacıyla Bakanlar Kurulu'nun 14.10.1953 tarih ve 4/1565 sayılı Kararnamesi ile merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre ve 50 milyon Türk lirası sermaye ile *Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur⁷⁰.

8 Ekim 1953 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in başkanlık ettiği Türkiye Çimento Sanayi Türk Anonim Ortaklığının imza törenine Maliye, İşletmeler ile Gümrük ve Tekel Bakanlarının yanı sıra Türkiye Emlak Kredi Bankası, Sümerbank ve Türkiye İş Bankası genel müdürleri de iştirak etmiştir. Adı geçen bankalar ile Ankara Çimento Limited Şirketi yeni teşekkülün kurucu sözleşmesini imzalamıştır. ÇİSAN, kuruluş kararnamesinde de belirtildiği gibi memleketin günden güne artan çimento ihtiyacını karşılamak için fabrikalar kuracak şirketleri tesis etmek, bu gibi teşebbüsleri desteklemek, sermaye ve tasarruf sahiplerinin bu alandaki gayretlerini teknik ve mali yardımlarla teşvik etmek amacı taşıyacaktı. Şirket bu yolda sadece kendi sermayesini kullanmakla kalmayacak iç ve dış mali imkânların çimento sanayiinde daha müspet bir rol oynamasını da temin edecektir. Başlangıçta 50 milyon lira sermaye ile kurulan

68 **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 7. **Türk Ekonomisi**, S 90, Yıl 8, Aralık 1950, s. 277.

69 Başbakan Adnan Menderes'in çimento sanayinin durumu hakkında *U.S. And World Report* adlı haftalık Amerikan dergisi muhabiriyle yaptığı mülakat için bk.: “Amerikan Dergisinin Başvekile 36 Suali”, **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl 11, Aralık 1953, s. 364; 1950-1953 yılları arasında Türkiye'de çimento üretim, tüketim ve ithal rakamları için bk.: İşmen, **a.g.e.**, s. 208.

70 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 133-Dosya No: 79-Sıra No: 4; İsmail İşmen, **a.g.m.**, s. 209; Köklü, **a.g.m.**, s. 22.

bu teşekkül 24 Mayıs 1956 tarih ve 4/7324 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile sermayesini 50 milyon lira daha artırarak toplamda 100 milyon liraya çıkarmıştır⁷¹.

Özel teşebbüsün ülkede gelişmemesi üzerine kurulan ÇİSAN ile birlikte çimento sektöründeki tüm planlama yetkileri devletin tekeline geçtiğinden ilk etapta 15 çimento fabrikasının tesis edilmesi kararı alınmıştır⁷². Kurulması kararlaştırılan bu yeni fabrikaların üretimi artıracığı ve ithalatı düşüreceği böylece ülkenin dövizden büyük ölçüde tasarruf sağlayabileceği tahmin edilir. Ayrıca ithal edilecek çimentonun ülkenin farklı bölgelerine naklinden ötürü artan maliyet yükünün ortadan kalkması da ton başına 30-35 liralık bir fiyat düşmesi anlamına gelir⁷³.

Başbakan Adnan Menderes, Zonguldak'ta yaptığı bir konuşmada işletmeye açılacak çimento fabrikalarının ayrıntıları hakkında şöyle demiştir: "... Ankara Çimento Fabrikası önümüzdeki hafta işleyecek ama aynı günlerde bir başkası daha, Darıca Çimento Fabrikasının 100 bin tonluk yeni kısmı da işletmeye başlayacaktır⁷⁴. Şu halde önümüzdeki bir hafta içerisinde 220 bin tonluk yeni bir çimento istihsal kapasitesi kazanmış olacağız. Bu miktarları az görmemek lazım. Çünkü 1950 senesinde memlekette istihsal edilen çimentonun yekûnu 385 bin ton civarında ve istihlak edilen miktar da 400 bin ton civarında idi. Binaenaleyh bir hafta zarfında 220 bin tonluk bir çimento istihsal artışı elde edilebilmesine mesut bir hadisedir denmesi yerinde olur. Bu iki yeni fabrikanın bitirilmekte olan 150 bin tonluk Eskişehir ve yine 150 bin tonluk Adana, 85 bin tonluk Çorum, gene 85 bin tonluk Afyon ve 85 bin tonluk Pınarhisar fabrikaları süratle takip edecektir. Bunlardan başka gene 1956 senesi içinde mecmuu olarak bu saydıklarımızla beraber 7 fabrika bitirilmiş olacaktır. Şu halde Nisandan baş-

71 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 143-Dosya No: 44-Sıra No: 16; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ekim 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl 11, Aralık 1953, s. 378-379; İşmen, a.g.m., s. 209; Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketinin kurulması ile ilgili Bayar'ın TBMM'nin 9. Dönem 4. Toplantı Yılı'nın açılış konuşmasındaki sözleri için bk.: **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12.

72 Tataç, a.g.m., s. 379; **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12.

73 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Tataç, "Olaylara Bakış, Ağustos 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 124, Yıl 11, Ekim 1953, s. 311; Danişmend, a.g.m., s. 52; İşmen, a.g.m., s. 208; Sey, a.g.e., s. 68.

74 Bu konu ili ilgili ayrıntı bk.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8.

layarak 1956 senesinin mütebaki 9 ayı içinde çimentoda 910 bin tonluk yeni bir istihsal kabiliyeti elde edilmiş olacaktır ki gene 1950'nin 385 bin tonu ile mukayese edildikçe işin azameti ve milletin sevinmekte ne kadar haklı olduğu hususu açıkça meydana çıkar. Yalnız bu dokuz ay içerisinde elde edilecek yeni çimento istihsal kapasitemiz bize yılda 70 milyon liralık döviz tasarruf ettireceğini Türk milletine ve sizlere bildirmekle derin bir iftihar ve memnunluk duymaktayım⁷⁵. Menderes, bu ifadeleriyle 14 Mayıs 1950 tarihinde partisinin iktidara gelmesi sonrasında temelini attığı çimento fabrikalarının işletmeye açılarak üretime katkı sağlayacak olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Devlet, yatırımlarına Ankara Çimento Fabrikasının genişletilmesi çalışmalarını ile başlar. Çimento kireç ve imali için gerekli fabrika ve tesisleri kurmak, işletmek ve bu işlerle ilgili sair teşebbüslerde bulunmak amacıyla, merkezi Ankara olmak üzere 99 yıl süre 9.000.000 Türk lirası sermaye ile 2.3.1953 Tarih ve 4/328 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile *Ankara Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur⁷⁶. Türkiye Emlak Kredi Bankası, Sümerbank, Türkiye İş Bankası, Ankara Belediyesi ve Güven Sigorta Türk Anonim Şirketinin ortaklığıyla oluşturulan bu teşekkülün inşa ettireceği yeni çimento fabrikasının temeli 2 Kasım 1953 tarihinde atılmıştır. Mevcut 15.000 ton/ yıl olan eski fabrikanın yerine yaş usulle ve döner fırın sistemiyle çalışan modern yeni bir fabrikanın eklenmesiyle üretim kapasitesi 120.000 ton/yıl çıkarılmıştır. 85 ton/yıl kapasiteli fabrikanın 1. ünitesi 5 Nisan 1956 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in katılımlarıyla deneme işletmesine açılmak üzere hizmete girmiştir⁷⁷. Bu yeni fabrikaya ilavesi kararlaştırılan 35.000 ton/yıl kapasiteli diğer bir fırının inşaat ve montajı tamamlanarak ikinci ünite

75 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 268, Yıl Mart 1956, s. 80; Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın çimento üretim rakamları hakkında sözleri için bk.: **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 304; Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın Bütçe Müzakere-leri Açış Nutku", **Türk Ekonomisi**, S 116, Yıl 11, Şubat 1953, s. 45; Menderes'in TBMM'de yapılan bütçe görüşmeleri sırasında 18 Şubat 1953 tarihli çimento sanayinin gelişmesi hakkında sözleri için bk.: **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 46. Birleşim, 18.02.1953, s. 439.

76 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 131-Dosya No: 17-Sıra No: 7.

77 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; Tataç, Olaylara Bakış, Kasım 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 127, Yıl 12, Ocak 1954, s. 28; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 269, Yıl Nisan 1956, s. 4; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 3, ss. 43, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 23; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 156; Trabzon'da çimento fabrikası kurulması yolunda yapılan çalışmalar hakkında bilgi için ayrıca bk.: Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1953, Sanayi Ekonomisi, **Türk Ekonomisi**, Sayı No: 122, Yıl 11, Ağustos 1953, s. 245.

olarak 3 Ocak 1957 tarihinde hizmete başlamıştır. Bu fırının devreye girmesiyle memleketin çimento istihsal kapasitesi 1.230.000 ton/yıla yükselmiştir⁷⁸.

ÇİSAN'ın ülkenin çeşitli yerlerinde yeni fabrikaların kurulması girişimlerini sürdürdüğü görülmektedir. İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi Genel Müdürlüğünde yaptığı bir basın toplantısında 22 Ocak 1954 tarihinde son ihaleleri yapılmış olan 20 çimento fabrikası hakkında şöyle demiştir: "... Gazeteci arkadaşlarıma ve onlar vasıtasıyla bütün memleketin İkinci Cihan Harbi'nden sonra yalnız Türkiye için değil, Avrupa için bile büyük bir sınai hareketi olarak telakki edilen 20 çimento fabrikasının dün akşam ihale edilmiş olduğunu bildirmekle bahtıyırım."⁷⁹

"... Çimento fabrikaları yurdumuzda Adana, Afyon, Aydın, Bartın, Çanakkale, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Kayseri, Trabzon, Trakya, Van, Konya Giresun, Gaziantep, Gemlik, Balıkesir ve İçel'de kurulacaktır. 20 Çimento fabrikasının inşasının 7'sini Fransız firması, 12'sini 4 Alman firması ve birini de bir İtalyan firması taahhüt etmiştir. Siparişi alan firmaların hepsi aynı zamanda kuracakları fabrikaya ortak olarak katılmakta ve işletme mesuliyetini üzerlerine almaktadırlar. Dış tediyelelerin % 20'si fabrikalar kuruluncaya kadar ödenecek, geri kalan kısmı ise fabrikalar işletmeye başladıktan sonra 5 sene zarfında ve % 4 faizle tediye edilecektir. 20 fabrikanın kurulup işleyebilmesi için ortalama 200 milyon liralık bir envestismanın da bu suretle yapılması sağlanmış olacaktır. Böylece 1953 yılı sonu itibariyle 1 milyon 25 bin ton miktarında olan çimento istihsal kapasitemiz, bu fabrikaların iki sene içinde çalışmaya başlamasıyla 1 milyon 830 bin tonluk⁸⁰ bir artış kazanacaktır."⁸¹

78 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 278, Yıl Ocak 1957, s. 2; TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 23.

79 **Ayın Tarihi**, Sayı No. 242, Yıl Ocak 1954, s. 26-27; Bu fabrikaların kapasitesi ve tesis be-delleri için bk.: Maliye Tetkik Kurulu, "1954 Mali Yılı Bütçe Lâyihasına Ait Gerekçe", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl 12, Şubat 1954, s. 40.

80 Çimento fabrikalarının 1953 yılından 1955 yılına kadar geçen iki yıllık sürede tamamının faaliyete geçirilememesi nedeniyle İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı tarafından üretim kapasitesinin 1 milyon 830 bine çıkarılacağı beklentisi gerçekleşmemiş, üretim 1955 yılında 816.518 tonda kalmıştır.

81 **Arkitekt**, C 1953, S 1953-09-12 (263-264-265-266), s. 221; Tataç, "Olaylara Bakış, Ocak 1954, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl 12, Mart 1954, s. 92-93; **DP, Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 37-38; İşmen, a.g.m., s. 209-210; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 242, Yıl Ocak 1954, s. 26-27; **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12; Köklü, a.g.m., s. 22; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 157; Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1955 yılı bütçe görüşmeleri esnasında çimento sanayiinde yaşanan gelişmeler hakkında TBMM'de sözleri için bk.: **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10,

Ankara Çimento Sanayii TAŞ'ın ardından çimento ve kireç imal etmek ve bu iş için gerekli fabrikaları kurmak amacıyla merkezi Çorum olmak üzere 90 yıl müddet ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 15.02.1954 tarih ve 4/2379 sayılı Bakanlar Kurulu Kararname'si ile *Çorum Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur⁸². Şirketin kurulması akabinde 22 Ağustos 1954'te Çorum Çimento Fabrikasının temeli atılır. Törene Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Çorum Milletvekilleri, Çimento Sanayi Genel Müdürü Orhan Kubat, Çorum Valisi, Çimento Sanayi İcra Meclisi Üyeleri, çeşitli devlet görevlileri, fabrikayı kuracak firma yetkilileri ve kalabalık bir vatandaş topluluğu katılmıştır.⁸³

Maliye Bakanı Hasan Polatkan törende yaptığı konuşmada "1949-1950 döneminde 500 küsur bin ton olan çimento istihlakimiz 1953 yılında % 300 bir artışla 1,5 milyon tona⁸⁴ yükselmiştir. Eğer iç istihsalı artırmak veya ithalatı istenildiği kadar fazlaştırmak imkânı bulunabilseydi 1,5 milyon tonluk istihlak halen 2,5 milyon tona ulaşabilecekti"⁸⁵ demiştir.

Fabrikanın sermayesinden 1.629.250 lirası takriben 500 kadar Çorum eşrafı müteşebbislerinin katılımlarından oluşan Çorum Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketine aittir. Makineleri bir Fransız firmasına sipariş edilen bu fabrika, 12.500.000 liraya mal olacaktır. Üretim kapasitesi 85.000 ton/yıl Portland çimentosudur. Fabrika santralinde ve çimento imalinde kullanacağı yılda 50.000 ton linyit kömürünü Çorum'un Dodurga ocaklarından temine çalışacaktır⁸⁶.

24 Ekim 1957 tarihinde faaliyete geçen 85.000.000 ton/yıl kapasiteli Çorum Çimento Fabrikası'nın 1958 yılı üretim miktarı 56.334 ton iken 1959 yılının ilk 6 aylık döneminde 29.996 ton olmuştur. Fabrikanın iç ve dış tediye tutarı ise 36.016.474 Türk lirasıdır⁸⁷.

Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 208: "Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nurku", **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl 13, Mart 1955, s. 71.

82 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134-Dosya No: 120-Sıra No: 14.

83 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 249, Yıl Ağustos 1954, s. 19-20.

84 Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1953 yılının çimento tüketim miktarını 1,5 milyon ton olarak vermesi abartılı bir rakamdır. İstatistik verilerine göre 1953 yılında 531.065 tonu üretim ve 536.807 tonu da ithalat olmak üzere toplam çimento tüketim miktarı 1.067.872 tondur.

85 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 249, Yıl Ağustos 1954, s. 21.

86 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 249, Yıl Ağustos 1954, s. 20.

87 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, ss. 41, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 18.

DP döneminde ardı ardına yeni çimento fabrikalarının kurulması öncesinde İstanbul Ticaret Odası ile Çimento Müstahsiller Heyeti 1952 Yılı'nın Ağustos ayında Ekonomi Ticaret Bakanlığına müracaatla ithal edilen çimentolar için norm uygulamasının daha pratik ve ülke ithalatını koruyacak şekilde düzenlemesini istemiştir. Zira yürürlükte olan norm nizamnamesine göre ithal edilen çimentoların tahlili 28 gün gibi uzun bir sürede yapıldığı için bu zaman zarfında kötü vasıflı çimentoların ülkeye girmesi önlenememiş, ülke ekonomisi bundan zarar görmüştür⁸⁸.

DP döneminde çimento sanayinin gelişmesine katkıda bulunacak önemli birlikler de tesis edilmiştir. Türkiye'de üretilen veya yurtdışından ithal edilen çimentoların normlara uygunluğunu incelemek, çimento ve katkı maddelerinin normları üzerinde incelemeler yapmak ve gerekli önerilerde bulunmak, yurtiçi ve yurt dışında eğitim kurumları ve diğer bilimsel kuruluşlar ile ortak çalışmalar yapmak, yurt içinde ve ihraç edilen çimentoların Sanayi ve Ticaret Bakanlığı adına standartlara uygunluğunu denetlemek amacıyla ülke içerisinde her türlü çimento kuruluşlarının temsilcileri tarafından 1957 yılında Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği (TÇMB) kurulmuştur⁸⁹.

Bu arada devlet tarafından yeni çimento şirketlerinin faaliyete geçirilmesine devam edilmiştir. Çimento ve Kireç imali için gerekli tesisleri kurmak ve işletmek amacıyla merkezi Afyon olmak üzere 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk lirası sermaye ile 15.02.1954 tarih ve 4/2380 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile *Afyon Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur⁹⁰. Şirketin tesisinden 7 ay sonra 16 Eylül 1954'te Afyon Çimento Fabrikasının temeli atılır. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes temel atma töreninde yaptığı konuşmada DP yönetiminin çimento fabrikalarına verdiği önemi şu sözlerle ifade etmiştir: "Benden evvel konuşan muhterem arkadaşımın dediği gibi, çimento fabrikaları bu memlekette bekası henüz geniş ölçüde yaşamakta olan bir devri kapatacak ve yeni bir devrin açılmasının en esaslı vasıtasını teşkil edecektir."⁹¹ 85 bin ton/

88 "Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Çalışmaları", **Türk Ekonomisi**, S 110, Yıl 10, Ağustos 1952, s. 246.

89 Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 179.

90 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134- Dosya No: 120-Sıra No: 15.

91 **Akşam**, 17 Eylül 1954, Sayı No: 12914; Sey. **a.g.e.**, s. 69; Başbakan Adnan Menderes'in 1949-1955 yılları arasında çimento sanayi hakkında verdiği bilgiler için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 261, Yıl Ağustos 1955, s. 44; Celal Bayar'ın 1955 ve sonrasında faaliyete geçecek çimento fabrikaları hakkında TBMM'de 10. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında verdiği bilgiler için ayrıca bk.: **TBMM, Zabıt Ceridesi** Dönem: 10 Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01 11 1955, s. 13-14.

yıl üretim kapasitesinde 11 Ekim 1957 tarihinde işletmeye açılan Afyon Çimento Fabrikasının 1957 yılı üretimi miktarı 10.809 ton iken 1958'de bu miktar 89.140 tona yükselmiş ve 1959'un 6 aylık döneminde 35.568 tonda kalmıştır. Ayrıca fabrikanın iç ve dış tediye tutarı 29.530.795 Türk Lirasıdır⁹².

Türkiye'nin bazı bölgelerinde olduğu gibi Çukurova'da da çimento fabrikasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Çukurova'da çimento sanayi için bol miktarda kireç taşı bulunmasına rağmen 1954 yılına kadar burada çimento fabrikası kurulması için hiçbir girişimde bulunulmamış, bölgenin çimento ihtiyacı İstanbul ve Sivas'tan karşılanmıştır⁹³. DP döneminde çimento ve kireç imal etmek ve bu iş için gerekli fabrika ve tesisleri kurmak amacıyla merkezi Adana olmak üzere 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 16 Ağustos 1954 tarih ve 4/3470 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile *Çukurova Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur⁹⁴.

Kuruluş çalışmaları Türkiye Emlak Bankası, Akbank ve Türkiye İş Bankası öncülüğünde 1953 yıllarına kadar dayanan Adana Çimento Fabrikasının inşası ise şirketinin kuruluşundan 6 ay sonra 3 Şubat 1955 tarihinde başlamıştır⁹⁵.

Fabrika 26 Mayıs 1957 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in katıldığı resmi bir törenle hizmete açılmış ve 1957 yılı Haziranı'ndan itibaren de ilk çimento üretimine başlamıştır⁹⁶. 150.000 ton/yıl kapasiteli Adana Çimento Fabrikasının 1957 yılı üretim miktarı 63.001 ton iken, 1958 yılı 176.025 tona yükselmiş, 1959 yılının ilk 6 aylık döneminde 73.152 tonda kalmıştır. Fabrika projesinin iç ve dış tediye tutarı ise 30.562.828 Türk Lirasıdır⁹⁷.

92 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; TBMM, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 18.

93 Beysan Keyder, "Çukurova'da Sanayi Hareketleri", **Türk Ekonomisi**, S 138, Yıl 12, Aralık 1954, s. 369.

94 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 136-Dosya No: 71-Sıra No: 3.

95 Sey, **a.g.e.**, s. 220.

96 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 282, Yıl Mayıs 1957, s. 44; Menderes'in 1956 yılı bütçe görüşmeleri esnasında çimento üretiminin ithalatı azaltmasının önemiyle ilgili sözleri için bk.: **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 10, 41. Birleşim, 22.02.1956, s. 456; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Mendes'in Meclis Konuşmaları**, **TBMM, 1950-1960**, Ankara 1991, s. 325.

97 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; 1956 yılında inşa edilecek ev apartman, fabrika ve otel gibi yapılarını çimento ihtiyacının tamamına yerli üretimden karşılamak için Nafia Vekâletince yeni bir kararname taslağı hazırlanmıştır. **Ayın Tarihi**, Sayı No: 265, Yıl Aralık 1955, s. 3.

Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu 3 Ağustos 1957 tarihinde Anadolu Ajansına verdiği bilgide “Memlekette mevcut ve yıllık kapasiteleri yekûnu 1.530.000 ton olan çimento fabrikalarının Temmuz 1957 ayındaki çimento istihalleri 117 bin tona yükselmiştir. Bu miktar şimdiye kadarki aylık çimento istihsalinin en yüksek seviyesini teşkil etmektedir.” sözleriyle açılan bu yeni fabrikalarla çimento üretiminin aylık bazla sağladığı katkıya değinir⁹⁸.

Çimento ve kireç imali, satışı ve bunlarla ilgili işlerle uğraşmak amacıyla 20 Kasım 1954 tarihinde 4/3960 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile yeni bir çimento teşekkülü olan *Trakya Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur. Şirketin kuruluşundan 9 ay sonra 14 Ağustos 1955'te de Pınarhisar Çimento Fabrikası adıyla tanınan tesislerin inşaatına başlanmıştır. Fabrikanın inşaat faaliyetleri üç yıldan fazla sürerek 27 Kasım 1958'de tamamlanmıştır⁹⁹. Yaş sistemle çalışan ve üretim kapasitesi 85 bin ton/yıl olan bu fabrikanın 1958 yılı üretim miktarı 2.794 ton iken 1959 yılının ilk 6 aylık döneminde 25.533 tona ulaşmıştır. Fabrikanın iç ve dış tediye tutarı ise 36.943.740 Türk Lirasını bulmuştur¹⁰⁰.

DP Döneminde kurulan çimento şirketlerinden biri de *Elazığ Altınova Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi*dir. Bakanlar Kurulu'nun 25 Nisan 1954 tarih ve 4/2914 sayılı Kararnamesine binaen 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile tesis edilen bu şirketin kuruluşundan 16 ay sonra 26 Eylül 1955 tarihinde temeli atılan Elazığ Altınova Çimento Fabrikası 22 Şubat 1959'da işletmeye açılmıştır¹⁰¹. Yarı kuru sistemle üretim yapan 85.000 ton/yıl kapasiteli

98 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 285, Yıl Ağustos 1957, s. 3; Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu'nun 1958 yılında açılacak çimento fabrikaları ve bunların yıllık istihsal kapasiteleri hakkında verdiği bilgi için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 285, Yıl Ağustos 1957, s. 3.

99 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 137-Dosya No: 95-Sıra No: 12; Sey, **a.g.e.**, s. 246.

100 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; Maliye Bakanı Hasan Polatkan DP'nin 4.Büyük Kongresi'nin 15 Ekim günü yapılan toplantısında Genel İdare Sözcüsü olarak parti icraatları hakkında sunduğu raporda 1955, 1956, 1957 yıllarında açılacak çimento fabrikaları hakkında bilgi vermiştir. **Ayın Tarihi**, Sayı No: 263, Yıl Ekim 1955, s. 76.

101 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 135-Dosya No: 43-Sıra No: 7; Sey, **a.g.e.**, s. 235; İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu'nun Bütçe Encümeni Başkanlığı'nda çimento üretimi ve ithali konusunda ifadeleri için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 279, Yıl Şubat 1957, s. 23; Ayrıca 1949-1957 yılları arasında çimento sanayinin gelişme seyri için bk.: **Ayın Tarihi**, Sayı No: 279, Yıl Şubat 1957, s. 154.

bu fabrikanın 1959 yılının ilk altı aylık döneminin üretim miktarı 21.722 ton olduğu gibi iç ve dış tediye tutarı 26.082.077 Türk Lirasıdır¹⁰².

Çimento ve kireç imaliyle uğraşmak ve fabrika kurmak amacıyla merkezi Balıkesir'de 90 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 6 Mayıs 1955 tarih ve 4/4999 sayılı Kararnamesi ile kurulan *Balıkesir Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi* DP Döneminin faaliyet gösteren önemli çimento teşekküllerinden biridir¹⁰³. Şirketin kuruluşundan yaklaşık 18 ay sonra, 26 Ekim 1956 tarihinde temeli atılan Balıkesir Çimento Fabrikasının 6 Eylül 1958 tarihinde 85.000 ton/yıl kapasiteyle faaliyete geçtiği görülmektedir. Tek fırınla kuru sistem üretim yapan bu fabrikanın işletmeye açıldığı 1958 yılı üretim miktarı 20.030 ton iken 1959 yılının ilk altı aylık döneminde bu miktar 25.679 tona yükselmiştir. Fabrikanın iç ve dış tediye tutarı ise 26.921.913 Türk Lirasıdır¹⁰⁴. Böylece ÇİSAN tarafından 1950'den 1958 yılı sonuna kadar çimento sanayiine yapılan yatırımların toplamı 315.000.000 lira iken 1959 yılı sonunda bu miktar 370.930.000 lirayı bulmuştur¹⁰⁵.

DP İktidarı Döneminde ülkenin çeşitli bölgelerinde ihtiyaç kapsamında yukarıda adı geçen çimento şirketleri ve fabrikaları dışında yeni çimento teşekküllerinin de oluşturulduğu bilinmektedir. ÇİSAN'ın denetimi altında temeli atılan bu çimento fabrikaları ancak DP'nin iktidardan uzaklaştırıldığı 27 Mayıs 1960'tan itibaren faaliyete geçmiştir.

Bu teşekküllerden ilki 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 5 Temmuz 1954 tarih ve 4/3289 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kurulan *Bartın Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi*dir¹⁰⁶. 1955 yılında inşasına başlanan Bartın Çimento Fabrikasının çalışması için gerekli elektrik enerjisinin bir hava hattı ile Çatalağzı elektrik santralından alınması için lüzumlu malzeme aynı yıl Türk-

102 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6.

103 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 139-Dosya No: 39-Sıra No: 19.

104 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; TBMM, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 18; Sey, **a.g.e.**, s. 246; Türkiye Çimento Sanayi Genel Müdürü Burhan Ulutan'ın 1957 yılının ilk dört ayının çimento üretimini 1956 yılının ilk dört ayı ile mukayesesi hakkında Anadolu Ajansına verdiği bilgiler için bk.: Ayın Tarihi, Sayı No: 282, Yıl Mayıs 1957, s. 9.

105 TBMM, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 18; TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 23.

106 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 136-Dosya No: 62-Sıra No: 2.

İtalyan Teknik İşbirliği Antlaşması ile ülkeye ayrılan 25.000.000 dolarlık krediden istifade ile İtalyan firmasına sipariş edilmiştir¹⁰⁷. 1962 yılında tamamlanarak işletmeye açılan 150.000 ton/yıl kapasiteli fabrikanın bu dönemde iç ve dış tediye tutarı toplam 47.650.344 Türk Lirasını bulmuştur¹⁰⁸.

5.000.000 lira sermaye ile 20 Kasım 1954 tarih ve 4/3962 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kurulan *Söke Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi* ve aynı sermaye ile 4 Mayıs 1955 tarih ve 4/4996 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kurulan *Gaziantep Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi* fabrika inşa etmek için harekete geçmiş iki önemli çimento şirketidir. Söke ve Gaziantep çimento fabrikalarının temeli 1957 yılında atılmışsa da Gaziantep Çimento Fabrikası 1961, Söke Çimento Fabrikası 1962 yılında faaliyete geçmiştir. 85.000 ton/yıl imalat kapasitesine sahip her iki fabrikanın üretim tipi yaş sistem olup iç ve dış tediye tutarı Söke'nin 37.765.224 Gaziantep'in ise 35.949.114 Türk Lirasıdır¹⁰⁹. Söke Çimento Fabrikasının işletilmesi için gerekli elektrik enerjisinin elde edilmesi Aydın'dan Söke'ye kadar uzatılacak bir hava hattıyla planlanmıştır. Bu enerjinin temini için lüzumlu malzemenin siparişi 1955 yılı içerisinde Bartın Çimento Fabrikasında olduğu gibi Türk-İtalyan Teknik İşbirliği Antlaşması'nca Türkiye'ye verilen 25.000.000 dolarlık krediden istifade ile İtalyan firmalarına sipariş edilmiştir. Ayrıca Gaziantep Çimento Fabrikasının elektrik santrali Avusturya'ya sipariş edilmiştir¹¹⁰.

16 Kasım 1954 tarih ve 4/3935 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile çimento imali, satışı acentelikler oluşturulması işleriyle uğraşmak ve bunun için gerekli çimento fabrikasını tesis etmek maksadıyla Konya'da 6.200.000 Türk Lirası sermaye ile *Konya Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur¹¹¹.

107 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

108 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 186; Bartın Çimento Fabrikasının kurulması aşamasında yapılan çalışmalar için bk.: Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 122, Yıl 11, Ağustos 1953, s. 246.

109 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 137-Dosya No: 95-Sıra No: 14; **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 139-Dosya No: 39-Sıra No: 16; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 186.

110 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

111 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 137-Dosya No: 94-Sıra No: 7.

Bu şirketin yönetimine mensup bir heyet 150 bin ton/yıl kapasiteyle kurulacak Konya Çimento Fabrikasının inşasını Almanya'nın Kolonya şehrinde Türkiye'nin Bonn Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü ve Konya'dan gelen ticaret müşavirlerinin huzurunda Krupp Fabrikası yetkilileriyle yaptıkları bir anlaşma ile adı geçen firmaya vermiştir¹¹². Tek fırınla kuru sistem üretim yapacak fabrikanın 1957 yılında temeli atılmış ve 1963 yılında ise faaliyete geçmiştir¹¹³.

DP yönetimi zamanında inşasına başlanıp tamamlanamayan çimento fabrikalarından biri de Niğde Çimento Fabrikasıdır. Niğde ve çevre illerinin kalkınması ve imarını gerçekleştirmek amacıyla 18 Mayıs 1955 tarihinde 5.000.000. Türk Lirası sermaye ile kurulan *Niğde Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketinin* teşebbüsüyle aynı yıl içerisinde temeli atılan Niğde Çimento Fabrikası 1964 yılında işletmeye açılmıştır. İki fırınından biri yaş diğeri kuru sistemle üretim yapan 85.000 ton/yıl kapasiteye sahip fabrikanın iç ve dış tediye tutarı 32.880.285 Türk Lirasıdır¹¹⁴.

DP iktidarı zamanında devlet desteğiyle kurulan fabrikaların yanı sıra önceden kurulmuş fabrikaların genişletilmesi çalışmalarına da hız verildi. Bunlardan biri olan Sivas Çimento Fabrikasına ilave edilen, yılda 100 bin ton üretim kapasiteli yeni bir ünitenin 1952 yılında faaliyete geçmesiyle üretim hacmi 200.000 tona yükselmiştir¹¹⁵. Böylece devlet sektörüne ait çimento fabrikalarına ait üretim miktarı 1960 yılında 1.071.935 tona ulaşmıştır¹¹⁶.

DP Döneminde devlet desteğiyle kurulan çimento fabrikalarının yanı sıra özel sermaye ile kurulan çimento fabrikaları da vardır. Bunlardan ilki İzmir Çimento Fabrikasıdır. 50 yıl süre ve 1.500.000 Türk Lirası sermaye ile 28 Haziran 1950 tarih ve 3/11452 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile İzmir Çimento Fabrikası Türk Anonim Şirketi tesis edilmiştir¹¹⁷. Sermayesini 5 Mayıs 1952 ta-

112 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 254, Yıl Ocak 1955, s. 38-39.

113 Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 186; Sey, **a.g.e.**, s. 240.

114 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 186; Sey, **a.g.e.**, s. 244; Niğde Çimento Fabrikasının çalışması için gerekli elektrik enerjisinin temininin Etibank tarafından Kayseri Avanos üzerinden Niğde'ye bağlanacak bir hava hattı tertibatıyla gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

115 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.

116 **DİE, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412.

117 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 123-Dosya No: 53-Sıra No: 11.

rih ve 3/14951 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle 1.900.000 lira artıran şirket aynı yıl içinde İzmir Çimento Fabrikasının temelini atmıştır¹¹⁸. Türkiye'de özel sanayii takviye etmek ve gereken krediyi sağlamak amacıyla kurulan Sanayi ve Kredi Bankasına Marshall fonundan aktarılan 54 milyon 500 bin liranın 13 milyon 447 bin lirası çimento sanayine kredi temin etmesi için tahsis edilmiştir¹¹⁹. Fabrika, Marshall Yardımı'ndan aldığı bu payla da 1953 yılının Eylül ayında iki fırınla kuru sistem üretim yapan 150.000 ton/yıl kapasiteli bir işletme olarak hizmete açılmıştır¹²⁰. 200 işçiyle günde 450 ton çimento üretebilecek olan bu fabrikanın literatürde Pınarbaşı kireçtaşı olarak bilinen hammaddesi hemen yerleşkesi yakınında bulunan Işıklar'dan (şimdiki adı Işıkkent) temin edilmesi planlanmıştı¹²¹. İzmir Çimento Fabrikasının faaliyete geçmesiyle 1950' yılından 1953 yılına kadar ülkenin toplam üretim hacmi 1.025.000 tona yükselmiştir¹²².

DP iktidarı döneminde özel teşebbüs tarafından tesis edilen çimento fabrikalarından biri de Eskişehir Çimento Fabrikasıdır. İlkönce 50 yıl süre ve 5.000.000 Türk Lirası sermaye ile 15 Ağustos 1953 tarih ve 4/1381 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile *Eskişehir Çimento Fabrikası Türk Anonim Şirketi* teşekkül etmiştir¹²³. Sonra 15 Eylül 1954 tarihinde inşa çalışmalarına başlanan fabrika 4 Nisan 1957'de Başbakan Adnan Menderes tarafından törenle hizmete açılmıştır. Törene Menderes'in yanı sıra bakanlar, milletvekilleri sivil ve askeri

118 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 129-Dosya No: 37-Sıra No: 2.

119 Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1952, Maliye Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 107, Yıl 10, Mayıs 1952, s. 151; Çimento sanayi ve diğer sanayi dalları için Marshall Yardımı fonundan ayrılan ödenek miktarları için bk.: Ekrem Z. Apaydın, "Yabancı Sermaye Temini İmkânları", **Türk Ekonomisi**, S 108, Yıl 10, Haziran 1952, s. 178.

120 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 23; Tataç, **Olaylara Bakış**, Ekim 1951, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 101, Yıl 9, Kasım 1951, s. 348; Tataç, "Olaylara Bakış, Kasım 1951, Sanayi Ekonomisi" **Türk Ekonomisi**, S 102, Yıl 9, Aralık 1951, s. 380; "Odalar ve Borsalar Birliği Faaliyeti", **Türk Ekonomisi**, S 106, Yıl 10, Nisan 1952, s. 118; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 156; Sey, **a.g.e.**, s. 231; Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1952, Maliye Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 107, Yıl 10, Mayıs 1952, s. 151.

121 Tataç, "Olaylara Bakış, Şubat 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S 117, Yıl 11, Mart 1953, s. 91-92.

122 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 237, Ağustos 1953, s. 24; 1950; **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12; 1950'den 1954'e kadar Türkiye'de çimento tüketim miktarları hakkında Bayar'ın TBMM, 10. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında verdiği rakamlar için bk.: **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 13.

123 **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 133-Dosya No: 69-Sıra No: 20.

devlet adamlarıyla kalabalık bir halk kitlesi katılmıştır. Eskişehir Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi Başkanı Mesut Zeytinoğlu fabrikanın açılışından önce bir konuşma yapmıştır. Zeytinoğlu, konuşmasının başında özel sektörün iştirakiyle 5 milyon lira sermaye ile kurulan şirketin sonradan sermaye artırımlarına giderek sermayesini 8.000.000 liraya çıkardığını ifade etmiştir¹²⁴. Konuşmasına devamla 1954 yılında Alman Mig Firmasına 2.218.818 dolara sipariş edilen Eskişehir Çimento Fabrikasının binalarının da 6.000.000 liraya mal olduğunu, günlük 450-500 ton ve yıllık 150.000.000 ton üretim yapacak bu fabrikanın yaklaşık 800.000 dolar harcanmasıyla üretim kapasitesinin 1000 tona ulaştırılabileceğini söylemiştir. Zeytinoğlu, ayrıca özel teşebbüsün inşa ettiği bu eserin meydana gelmesinde hükümetin gösterdiği ilgi ve yardıma da teşekkür ederek sözlerini tamamlamıştır¹²⁵.

Bu arada 1957 yılında 7.500 ton/yıl kapasiteyle işletmeye açılan Tarsus Beyaz Çimento Fabrikası da özel sermaye tarafından faaliyete geçirilen diğer çimento fabrikalarından biri olarak bilinmektedir¹²⁶.

DP Döneminde özel sermaye tarafından önceden kurulan fabrikaların genişletilme çalışmaları da hız kazanmıştır. 40 bin tonluk eski Darıca Fabrikasının yerine genişletilerek inşa edilen her biri 100 bin ton/yıl üretim kapasiteli toplam 300 bin tonluk 3 üniteli yeni Darıca Fabrikasının üniteleri 1954-1956 yıllarında işletmeye açılmıştır. Zeytinburnu Çimento Fabrikasına ilave edilen yıllık 100 bin ton üretim kapasiteli yeni bir ünitenin 1954 yılında faaliyete geçmesiyle fabrikanın üretim hacmi 220 bin ton/yıla çıkmıştır. Kartal Çimento Fabrikasına ilave edilen yıllık 120 bin ton üretim kapasiteli yeni bir ünitenin yine 1954 yılında faaliyete geçmesiyle fabrikanın üretim hacmi 240 bin ton/yıla çıkmıştır¹²⁷.

124 Şirketin 1.000.000 liralık bir sermaye artırıma gittiğini Bakanlar Kurulu'nun 7 Mayıs 1956 Tarih ve 4/7256 sayılı Kararından anlıyoruz. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 143-Dosya No: 41-Sıra No: 9; Şirket sonradan 31 Aralık 1956 Tarih ve 4/8521 Sayılı Kararla 2.000.000 liralık bir sermaye artırımına daha gitmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 145-Dosya No: 104-Sıra No: 9.

125 **Ayın Tarihi**, Sayı No: 281, Yıl Nisan 1957, s. 5; TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 23.

126 TBMM, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 23; TBMM, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 18.

127 **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3; Çimento fabrikaların genişletilme çalışmaları sonunda ülkede artan çimento üretim miktarı hakkında Celal Bayar'ın TBMM 10. Dönem 3. Toplantı Yılı'nın açılış konuşmasında verdiği bilgiler için bk.: **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 9.

Böylece yapılan yeni çimento fabrikalarının faaliyete geçmesi ve mevcutların da genişletilme çalışmalarının tamamlanmasıyla 1960 yılında özel sektörün toplam üretim hacmi 965.859' tona yükselmiştir¹²⁸. Üretim hacminin gittikçe artması üzerine 1950 yılında ülkede nüfus başına düşen çimento tüketim miktarı 19 kg iken 1959 yılında bu rakam 61 kg'a yükselmiştir¹²⁹.

Türkiye'de çimento fabrikalarının sayısının DP iktidarı döneminde 14'e çıkması ve bunların 1960 yılı üretimini 2.037.794 tona yükseltmesinin sosyal ve ekonomik hayata önemli etkileri olmuştur. Çimento fabrikalarının sayılarının artmasıyla birlikte üretimin de seri bir biçimde artması çimento satış fiyatlarını makul düzeye indirdiğinden çimentoya olan talep yükselmiş insanlar daha sağlam konforlu ve güvenli evlerde yaşamaya başlamışlardır. Çok alan kaplayan dağınık, dayanıksız ve en küçük deprem ve bilhassa yangınlara karşı güvenli olmayan ahşap tek katlı meskenlerin yerine apartmanlar yaptırılarak hem tarıma uygun verimli arazilerin mesken inşa çalışmalarıyla işgal edilmesi önlenmiş hem de insanlar daha rahat ve sağlam betonarme evlerde oturmaya başlamışlardır. Ayrıca çimentonun kullanılmasıyla meskenlerin dışında betonarmeden yapılan iş yerleri, fabrikalar, köprüler sayesinde deprem, yangın ve çeşitli doğal afetlere karşı daha dayanıklı ve güvenli yapılar meydana getirilmiştir. DP döneminde çimento ve beton ayrıca asfalt maddesi kadar olmasa da karayolu yapım çalışmalarında da kullanılması sayesinde ülkede kamyon, otobüs gibi karayolu araçlarının çoğalması ile demiryolu taşımacılığında rahatlama meydana gelmiştir¹³⁰.

Türkiye'de çimento fabrikalarının sayıları ile üretimlerinin artması eğitim, sağlık, ulaştırma, haberleşme, bayındırlık, adalet, tarım, sanayi, enerji ve maden sektörleri başta olmak üzere hemen her sektöre katkı sağlamıştır. Eğitimde; her yaş düzeyine uygun okullar, idare binalarında, sağlıkta; hastaneler, dispanserler, sağlık ocakları ve idare binalarında, enerjide; barajlar ve elektrik santrallerinde, sanayide; her türlü fabrika binalarında, madenlerde; maden ocaklarında, tarımda; buğday siloları ve ambarlarda, haberleşmede; PTT binaları ve haberleşme santrallerinde, ulaşırmada; karayolları, demiryolları havayolları ve denizyollarında çimento ve beton kullanılarak bu sektörlerin gelişmesi sağlanmıştır.

128 **DİE**, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412.

129 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.11. 1960, s. 27-28.

130 Demiryolları taşımacılığında kullanılan trenlerle karayolu taşımacılığında kullanılan kamyonların taşıma maliyeti konusunda mukayesesi için bk.: Ercümend Ekrem Talu, "Tren Kamyon Rekabeti", **Son Posta**, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.

TABLO 1'de 1913-1960 yılları arasında Türkiye'de çimento üretimi, ithalatı ve bunların toplamlarıyla ihracat miktarları ton olarak gösterilmiştir.

TABLO 1: Türkiye Çimento Üretimi, İthalatı ve Bunların Toplamlarıyla İhracat Durumu (Ton), (1913-1960)

Yıl	Üretim	İthalat	Toplam	İhracat
1913	32.300	-	-	-
1914	37.000	-	-	-
1915	12.000	-	-	-
1916	34.000	-	-	-
1917	32.000	-	-	-
1918	34.500	-	-	-
1919	34.500	-	-	-
1920	26.000	-	-	-
1921	22.000	-	-	-
1922	18.000	-	-	-
1923	12.500	-	-	-
1924	24.500	7.600	32.100	-
1925	29.800	29.800	59.600	-
1926	40.000	55.400	95.400	-
1927	41.400	56.200	97.600	-
1928	54.000	52.600	106.600	-
1929	71.000	72.800	143.800	-
1930	104.000	60.100	164.100	-
1931	192.000	30.800	122.800	-
1932	132.000	2.300	134.300	-
1933	143.000	1.600	144.600	-
1934	180.000	800	180.800	-
1935	193.000	1000	194.000	-
1936	193.000	5.700	198.700	-
1937	229.000	52.200	281.200	-
1938	282.000	44.200	326.200	-
1939	294.000	89.000	383.000	-
1940	268.800	8.292	277.092	-
1941	277.200	36	277.236	-
1942	278.000	-	278.000	-

1943	268.939	4.320	273.259	-
1944	286.500	6.500	293.000	-
1945	288.455	2.308	290.763	-
1946	324.704	250	324.954	-
1947	344.522	2.676	347.198	-
1948	336.083	84.500	420.583	-
1949	374.002	26.257	400.259	-
1950	395.638	134.914	530.552	-
1951	396.418	243.267	639.685	-
1952	459.063	389.462	848.525	-
1953	531.065	536.807	1.067.872	-
1954	703.290	628.687	1.331.977	-
1955	816.518	810.588	1.627.106	-
1956	974.864	393.204	1.368.068	-
1957	1.261.187	299.246	1.560.433	-
1958	1.516.513	19.831	1.536.344	-
1959	1.724.147	2.000	1.726.147	20.000
1960	2.037.794	4.000	2.041.794	69.000

Kaynak: **DİE**, 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 295; **DİE**, İstatistik Yıllığı 1960-1962, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 282; **DİE**, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412; **DİE**, Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965, Ankara 1965, s. 458; **DİE**, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara 1996, s. 190; **DİE**, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 307; **TÜİK**, İstatistik Göstergeler 1923-2006, Yayın No: 3114, Ankara 2007, s. 318; **TBMM**, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası..., s. 24; **DPT**, Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 66; Özeken, "Türkiye Çimento Sanayinin İktisadî ve Malî Bünyesi",..., s. 487; Köklü, a.g.m., s. 25; Dölen, Koraltürk, **a.g.e.**, s. 250-251.

Tablo 1'de 1913'den 1960 yılına kadar Türkiye'de çimento fabrikalarının ürettiği çimento miktarı, ithalatı ve bunların toplamlarıyla ihracat miktarları gösterilmektedir. 1913 yılında özel sermayenin katkılarıyla 32.300 ton olarak üretilen çimento miktarı çimento sanayiinde altın yıllarının başlangıcı olarak bilinen 1950 yılında 395.638' e çıkmıştır. 37 yıllık bu dönemde toplam üretim artış miktarı 11,24 kat olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde ise çeşitli devlet fabrikalarının da üretime iştirakiyle üretim miktarı 2.037.794' tona yükselmiştir.

1950'den 1960'a 10 yıllık bu sürede artış oranı ise % 415'dir. Üretimin ihtiyacı karşılayamadığı 1924 yılında 7.600 tonla başlayan çimento ithalat miktarı 1955 yılında yatırımların artması ve çimentoya olan talebin rağbet bulmasıyla 810.588 tona ulaşarak en yüksek noktayı yakalamıştır. Bu süre zarfında ithalat artış miktarı 106 kat olmuştur. Ancak 1959 yılına gelindiğinde DP zamanında temeli atılmış çimento fabrikalarından 10'unun tamamen faaliyete geçmiş olması nedeniyle Cumhuriyet tarihinde ilk defa dış ülkelere tonu 100 liradan 20.000 ton çimento ihraç edilmiştir¹³¹. Bu ihraç miktarı 1960 yılında 69.000 tona yükselerek çimento ihracatında tarihi rekora ulaşılmıştır. Böylece Türkiye çimentoya olan dış bağımlılığını ortadan kaldırarak kendi kendine yeter bir ülke konumuna yükselmeyi başarmıştır.

131 TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 49. Birleşim 27.11.1960, s. 915; Celal Bayar'ın TBMM'nin 11. Dönem 3. Toplantı yılının açılış konuşmasında 1959 yılı çimento ihraç rakamları hakkında verdiği bilgiler için bk.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem : 11, Toplantı: 3, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 9.

SONUÇ

Bu çalışmada ilk çimento fabrikasının kurulduğu 1910 yılından 1960 yılına kadar Türkiye’de özel sermaye ve devlet desteğiyle oluşturulan çimento fabrikalarının üretim faaliyetleriyle ekonomiye sağladığı katkılar ele alınmıştır.

1910 yılında Gebze kazasının Darıca Taşlıman mevkiinde Arslan Osmanlı Anonim Şirketi tarafından yıllık 20 bin ton kapasiteli ilk çimento fabrikasının kurulması akabinde 1911 yılı Ekim ayının ortalarında aynı kazanın Eskişehir mevkiinde aynı kapasitede ikinci bir fabrikanın tesisi çimento sanayinin temellerinin atılmasında önemli bir merhaleyi teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik durgunluk geçiren bu fabrikalar 9 Ekim 1920 tarihinde güçlerini birleştirerek Arslan ve Eskişehir Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi adıyla ortak yeni bir teşekkül oluşturmuştur. Bu teşekkül mütareke yıllarının bütün zorluklarına rağmen direnerek ayakta kalabilmeyi başarmış, 1918-1922 yılları arasında imal ettiği toplam 135.000 ton çimento ile halkın ihtiyacını temin etmeye çalışmıştır.

1923-1929 döneminde savaştan çıkmış yeni bir devletin imar yılları olduğu için mevcut çimento fabrikaları ihtiyacı giderememiş yeni fabrikaların kurulması zarureti hâsıl olmuştur. Bu şartlar altında İstanbul’da Bakırköy, Kartal, Zeytinburnu ve Ankara’da merkez olmak üzere dört yeni çimento fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikaların devreye girmesiyle ülkede üretilen çimento üretim miktarı 300.000 ton/yıl kapasitenin üzerine çıkmıştır.

Bu yeni fabrikaların kurulması ve üretimlerini artırmaları ile Türkiye 1924-1929 yılları arasındaki dört yıllık bir sürede çimento üretiminde % 190 oranında bir artış kaydederek dış ülkelere her yıl aldığı ithal çimento miktarını azaltmıştır. Çimento ithalatının azaltılmasının ülkeye ekonomik bakımdan iki önemli yararı olmuştur. Birincisi çimentoda dış ülkelere olan bağımlılığın azaltılmasının yanı sıra çimento ihracatında önde yer alan ülkelerin 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşı yıllarının oluşturduğu piyasa koşullarında Türkiye gibi tüketici ülkelere uyguladıkları baskıcı fiyat politikaları düşük seviyeye indirilmiştir. İkincisi ise ithalatla yurt dışına gidecek dövizin önüne geçilerek dış ticaret dengesinin bozulması anlamına gelen cari açığın büyümesi önlenmiştir.

Çimento sanayiinde yılda 300 bin tonluk üretim hacminin elde edilmesinin ekonomiye temin ettiği başka katkılarda olmuştur. Üretilen bu çimento miktarı Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP iktidarı tarafından bilhassa demiryolları yapı-

mında kullanılarak bu sektörün geliştirilmesinde yararlandığını, 1923 yılından 1935 yılına kadar 12 yıllık bir dönemde demiryolları uzunluğunda % 77 oranında bir artışın sağlanmasından anlaşılmaktadır. Bu artışla Devlet Demiryolları Teşkilatı, Anadolu'nun birçok yöresini yeni hatlarıyla birbirine bağlayarak her türlü taşımacılığıyla yöre halkını bir araya getirdiği gibi ülkenin siyasi birliği ve savunmasını temin etmede de gerekeni yapmıştır. Çimento sanayiinde elde edilen bu üretim artışı çimentoların Millî Mücadele Döneminde yıkıma uğramış Anadolu şehirlerinin bayındır hale getirilmesinde yararlanılması yanı sıra başkent Ankara gibi İstanbul'dan uzak Cumhuriyet şehirlerinin imarında ve kalkınmasında da kullanılarak bunları mamur hale getirmiştir.

Ancak II. Dünya Savaşı koşullarının ortaya koyduğu hammadde ve yedek parça yetersizliği fabrikaların rasyonel çalışmasını engellediğinden üretimler zaman zaman sekteye uğramış ve çimento buhranı baş göstermiştir. Savaşın sona ermesiyle beraber hammadde ve yedek parça sıkıntısının giderilmesi, çimento tahditlerine (sınırlama) son verilip satışların serbest bırakılması üretimi tekrar canlandırmaya yetmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarının sona ermesiyle canlanan çimento sanayii kentlerde görülen yapılaşma olgusunun da devreye girmesiyle yıllık üretim kapasitelerini daha da artırarak 350 bin tonun üzerine çıkarmayı başarmıştır. Bu üretim artışıyla çimento fabrikaları halkın iş istihdamında vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Sadece Sivas Çimento Fabrikasının hizmete girmesiyle 700 çalışanını istihdam etmesi göz önüne alınırsa bütün çimento fabrikalarının işsizliği önlemede ne derece önemli bir faktör olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Çimento fabrikalarının binlerce aileye iş imkânı sağlamanın yanı sıra ülkenin doğal kaynaklarının verimli bir biçimde değerlendirmesinde de etkisi büyük olmuştur. Doğal kalker taşları ve kil karışımının yüksek sıcaklıkta ısıtıldıktan sonra öğütülmesiyle oluşan çimentonun fabrikalarda, ülke hammaddelerinin kullanılarak üretilmesi ekonomiye büyük ölçüde katkı temin etmiştir. Türkiye'de çimento üretiminde kullanılan bu zengin hammadde kaynaklarının ülke fabrikalarında işlenmeyip de dış ülkelere ihracı yapılsaydı, devlet maddi bakımdan büyük kayıplar yaşardı. Çimento fabrikalarının bu hammaddeleri işleme ekonomiyi her bakımdan verimli bir konuma yükseltmiştir.

1946 yılında kurulan DP'nin liberal ekonomi anlayışını benimseyerek 1950 Mayıs'ında iktidara gelmesi ülkede yeni bir değişim ve dönüşümün yolunu açmıştır. Bu sürecin en önemli kazanımlarından birisini şüphesiz çimento sanayi alanında yapılan yatırımlar almıştır. Ülkede başlayan bayındırlık hareketlerinin

tetiklediği bu yatırımlara 14 Ekim 1953 tarihinde Türkiye Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketinin (ÇİSAN) kurulması önemli bir kilometre taşı olmuştur.

DP döneminde ÇİSAN'ın kurulması sayesinde devlete ait birçok çimento fabrikasının temeli atılarak bir kısmı iktidarı döneminde bir kısmı ise iktidarı sonrasında tamamlanabilmiştir. DP iktidarı döneminde temeli atılarak işletmeye açılmış kamu çimento fabrikalarının sayısı yedi adettir. Bu fabrikalar 120 bin ton/yıl kapasiteli Ankara, 150 bin ton/yıl kapasiteli Adana Çimento Fabrikası ile 85 bin ton/yıl kapasiteli Çorum, Afyon, Pınarhisar, Elazığ ve Balıkesir çimento fabrikalarıdır. İnşasına başlanmasına rağmen iktidarı dönemi sonrası 1961-1964 yılları arasında tamamlanabilen beş çimento fabrikası ise 150 bin ton/yıl kapasiteli Bartın ve Konya çimento fabrikaları ile 85 bin ton/yıl kapasiteli Söke, Gaziantep ve Niğde çimento fabrikalarıdır.

Bu dönemde özel sermaye tarafından kurularak işletmeye açılan çimento fabrikaları da vardır. Bu fabrikalar 150 bin ton/yıl kapasiteli İzmir ve Eskişehir çimento fabrikalarıyla 7.500 ton/yıl kapasiteli Tarsus Beyaz Çimento Fabrikasıdır. Böylece DP döneminde temeli atılan toplam 15 fabrikadan yedisi devlete, üçü de özel teşebbüse ait olarak faaliyete geçmiş, beş çimento fabrikası da iktidardan sonraki yıllarda hizmete girmiştir.

DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında Türkiye'de 396.000 ton olan toplam çimento üretim miktarı DP iktidarının sona erdiği 1960 yılında ülke tarihinde görülmemiş bir gelişme ile 2 milyon tonun üzerine çıkmıştır. Dahası ilk çimento fabrikasının kuruluşundan 49 ve 50 yıl sonra 1959'da 20.000 ve 1960'da da 69.000 ton çimento ihraç edilerek ülkede çimento sanayinde ihracatlı yıllar başlamıştır.

Türkiye'de çimento fabrikalarının sayısının önceki dönemlerde yapılan dört fabrikanın da ilave edilmesiyle DP iktidarı döneminde 14'e yükselmesi ve bunların 1960 yılı üretimini 2 milyon tonun üzerine çıkarması sosyal ve ekonomik hayata önemli kazanımlar sağlamıştır. Çimento fabrikalarının sayılarının artmasına paralel olarak, üretimin de artması çimento satış fiyatlarını makul düzeye indirdiğinden çimentoya olan talep yükselmiş, insanlar daha sağlam konforlu ve güvenli evlerde yaşamaya başlamışlardır. Çok yer kaplayan dağınık, dayanıksız ve en küçük deprem ve bilhassa yangınlara karşı güvenli olmayan ahşap tek katlı meskenlerin yerine apartmanlarda oturarak hem tarıma uygun verimli arazilerin bina yapımı çalışmalarıyla israf edilmesi önlenmiş hem de insanlar daha rahat ve sağlam konutlarda oturmaya başlamışlardır. Ayrıca çimentonun

kullanılmasıyla betonarmeden yapılan iş yerleri, fabrikalar, köprüler sayesinde deprem, yangın ve çeşitli doğal afetlere karşı daha dayanıklı ve güvenli yapılar meydana getirilmiştir. DP döneminde çimento ve beton ayrıca asfalt maddesi kadar olmasa da karayolu yapım çalışmalarında da kullanılması sayesinde ülkede ilk defa kamyon, otobüs gibi karayolu araçlarının devreye girmesiyle demiryollarına göre daha ucuz ve hızlı bir şekilde insanların ülke içerisinde seyahat etmeleri gerçekleşmiştir.

Son tahlilde: Türkiye'de çimento fabrikalarının sayıları ve üretimlerinin artması hemen her sektörün gelişmesine katkı sağlamıştır. Eğitimde; her yaş düzeyine uygun okullarda, sağlıkta; hastaneler, dispanserler, sağlık ocaklarında, enerjide; barajlar ve elektrik santrallerinde, sanayide; her türlü fabrika binalarında, madenlerde; maden ocaklarında, tarımda; sulama kanalları, buğday siloları ve ambarlarda, haberleşmede; PTT binaları ile haberleşme santrallerinde, turizmde oteller ve tatil köylerinde; ulaşımda; karayolları, demiryolları havayolları ve denizyollarında çimento ve beton kullanılarak bu sektörlerin gelişmesine önemli ölçüde faydası olmuştur.

KAYNAKÇA**I.ARŞİV BELGELERİ****BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)**

- BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 92-Dosya No: 577-Sıra No: 8.
_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 93-Dosya No: 581-Sıra No: 3.
_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 593-Sıra No: 6.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 102-Dosya No: 56-Sıra No: 4.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 105-Dosya No: 39-Sıra No: 16.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 109-Dosya No: 62-Sıra No: 19.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 123-Dosya No: 53-Sıra No: 11.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 129-Dosya No: 37-Sıra No: 2.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 131-Dosya No: 17-Sıra No: 7.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 133-Dosya No: 69-Sıra No: 20.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 133-Dosya No: 79-Sıra No: 4.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134-Dosya No: 120-Sıra No: 14.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134- Dosya No: 120-Sıra No: 15.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 135-Dosya No: 43-Sıra No: 7.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 136-Dosya No: 62-Sıra No: 2.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 136-Dosya No: 71-Sıra No: 3.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 137-Dosya No: 94-Sıra No: 7.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 137-Dosya No: 95-Sıra No: 12.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 137-Dosya No: 95-Sıra No: 14.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 139-Dosya No: 39-Sıra No: 16.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 139-Dosya No: 39-Sıra No: 19.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 143-Dosya No: 41-Sıra No: 9.
_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 143-Dosya No: 44-Sıra No: 16.
_____, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 145-Dosya No: 104-Sıra No: 9.

II. RESMİ YAYINLAR

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 20.05.1933, s. 347.

———, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 21, 18.01.1940, s. 167-175.

———, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 4, C 29, 28. Birleşim, 27.01.1939, s. 216.

———, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 4, Toplantı: 1, C 4, 1. Birleşim, 01.11.1931, s. 3.

———, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: F, C 1, 2. Birleşim, 07.03.1935, s. 27.

———, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 1, C 6, 1. Birleşim, 01.11.1939, s. 5.

———, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 0, C 1, 3. Birleşim, 14. 08 1946, s. 31.

———, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 3, C 15, 16. Birleşim, 24. 01. 1949, s. 169.

———, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27.

———, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C 2, 1. Birleşim, 01.11.1950, s. 7.

———, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 304.

———, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C 20, 46. Birleşim, 18.02.1953, s. 439.

———, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12.

———, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 208.

———, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10 Toplantı: 2, C 8, 1. Birleşim, 01 11 1955, s. 13-14.

———, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C 10, 41. Birleşim, 22.02.1956, s. 456.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 9.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 9.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 41. Birleşim, 19.11.1960, s. 27-28.

_____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C 12, 49. Birleşim 27.11.1960, s. 915.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem:11, Toplantı: 2, ss. 41, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 18.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11,Toplantı: 3, ss. 43, TBMM Matbaası, Ankara 1960. s. 23-24.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940.

_____, Sayı No: 2411, 27 Mayıs 1933.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayınları

DİE, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412.

_____, 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 295.

_____, İstatistik Yıllığı 1960-1962, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 282.

_____, 1963 Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 412.

_____, Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965, Ankara 1965, s. 458.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-1995, Yayın No: 1883, Ankara 1996, s. 190.

_____, İstatistik Göstergeler 1923-2002, Yayın No: 2790, Ankara 2003, s. 307.

TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2006, Yayın No: 3114, Ankara 2007, s. 318.

D. Ayın Tarihi (Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü)

Ayın Tarihi, Sayı No: 219, Yıl Şubat 1952, s. 169.

_____, Sayı No: 230, Yıl Ocak 1953, s. 8

_____, Sayı No: 237, Yıl Ağustos 1953, s. 24.

_____, Sayı No: 242, Yıl Ocak 1954, s. 26-27.

_____, Sayı No: 249, Yıl Ağustos 1954, s. 19-21.

_____, Sayı No: 254, Yıl Ocak 1955, s. 38-39.

_____, Sayı No: 261, Yıl Ağustos 1955, s. 44.

_____, Sayı No: 263, Yıl Ekim 1955, s. 76.

_____, Sayı No: 265, Yıl Aralık 1955, s. 3.

_____, Sayı No: 268, Yıl Mart 1956, s. 80.

_____, Sayı No: 278, Yıl Ocak 1957, s. 2.

_____, Sayı No: 279, Yıl Şubat 1957, s. 23.

_____, Sayı No: 279, Yıl Şubat 1957, s. 154.

_____, Sayı No: 281, Yıl Nisan 1957, s. 5.

_____, Sayı No: 282, Yıl Mayıs 1957, s. 9.

_____, Sayı No: 285, Yıl Ağustos 1957, s. 3.

III. KİTAPLAR

AFETİNAN, Ayşe İzmir, **İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 1989.

AKTAN, Reşat, **Türkiye İktisadı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.

ARALOV, Semen, **Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005.

ARAR, İsmail, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Alkım Yayınları, 17. Basım, İstanbul 2010.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, 20. Basım, İstanbul, 2008.

———, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1922-1938**, C 3, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 1985.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar, 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.

DEMOKRAT PARTİ (DP) **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

DÖLEN, Emre; KORALTÜRK, Murat, **İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü, 1910-2004**, Türk Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

———, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 1994.

GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Şef Dönemi, 1939-1945, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

İKTİSAT VEKÂLETİ, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. Basım, TTK Yayınları Ankara 1989.

KARABEKİR, Kazım, **İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi**, Emre Yayınları, İstanbul 2001.

KELEŞ, Ruşen, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972.

KEPENEK, Yakup, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayınları, 5. Basım, Ankara 1990.

KEPENEK, Yakup; YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 1997.

KILIÇBAY, Ahmet, **Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, Ankara 1992.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945**, C 2, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003.

KURUÇ, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

MİLLİ İKTİSAT TASARRUF CEMİYETİ, **1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar**, Yayına Hazırlayan Derviş Kılınçkaya, C 1, Bildiren Yayıncılık, 2. Basım, Ankara 2003.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923- İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 3. Basım, Ankara 1981.

SENCER, Yakut, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

SERİN, Necdet, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1977.

SEY, Yıldız, **Türkiye Çimento Tarihi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

SHAW, Stanford J.; SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C 2, 2. Basım, İstanbul 1994.

SÜKAN, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları, TBMM, 1950-1960**, Ankara 1991.

TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi 1923-1950**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

TOYNBEE, Arnold J., **Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984.

YASA, İbrahim, **Ankara'da Gecekondulu Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966.

YAVUZ, Fehmi; KELEŞ, Ruşen; GERAY, Cevat, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, 2. Basım, Ankara 1978.

IV. MAKALELER

ALİSBAH, Hulki, "1947'ye Giderken Türkiye Sanayii", **İktisadi Yürüyüş**, C 8, S 169, Yıl 8, 1 Ocak 1947 s. 6, 7, 22.

ALKAN, İsmet, "İşletmecinin Vazifesi-2", **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 24, Yıl 1, Birinci Kânûn 1940, s. 7, 10.

"Amerikan Dergisinin Başvekile 36 Sualî", **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl 11, Aralık 1953, s. 364-369.

APAYDIN, Ekrem Z., "Yabancı Sermaye Temini İmkânları", **Türk Ekonomisi**, S 108, Yıl 10, Haziran 1952, s. 178-179.

ARAL, Namık Zeki, "Demokrat Parti'nin İktisadî Prensipleri", **İktisadi Yürüyüş**, C 7, S 148, Yıl 7, 24 Şubat 1946, s. 3, 22.

ATAÖV, Türkkaya, "Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 23, S 3, Yıl 1968, s. 275-310.

AYDINELLİ, Şevket, "Linyitlerimiz", **İktisadi Yürüyüş**, C 4, S 48, Yıl 12, Birinci Kânûn 1941, s. 17.

"Bayındırlık Hareketlerimize Hız Veren Sivas Çimento Fabrikası ve Sümerbank Çimento ve Toprak Sanayii", **İktisadi Yürüyüş**, C 11, Sayı 246, Yıl 11, 31 Mart 1950, s. 19-22.

BORATAV, Korkut, "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları", **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi**, Maki-ne Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 3-24.

BÜKTAŞ, Bülent, "Amerikan İktisadi Yardımı", **Vatan**, 1 Ocak 1952, Sayı No: 3817.

CEMAL, Behcet, "Buhranlardan Kurtulma Çareleri", **Dünya**, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057.

ÇANKAYA, Şükrü, "Gecekondu Davası", **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 283, Yıl 12, 31 Aralık 1951, s. 6, 7, 19.

"Çimento Sanayi", **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 232, Yıl 10, 20 Eylül 1949, s. 170.

DANIŞMEND, Bülent, "Çimento Sanayimiz", **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl 12, Şubat 1954, s. 51-52.

ERHAN, Çağrı, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, C 51, S 1, Yıl 1996, s. 275-287.

GÜNERİ, Faik, “İhtikâr-Muhtekir”, **İktisadi Yürüyüş**, C 3, S 28, Yıl 2, 1 Şubat 1941, s. 17.

İLERİ, Suphi Nuri, “On Sekizinci Yılına Girenken”, **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 22, Yıl 1, İkinci Teşrin 1940, s. 13.

İŞMEN, İsmail, “Türkiye’de Çimento Sanayinin Gelişmesi”, **Türk Ekonomisi**, S 133, Yıl 12, Temmuz 1954, s. 208-210.

“İzmir Fuarında Sümerbank”, **İktisadi Yürüyüş**, C 9, S 89-91, Yıl 4, 15 Eylül 1943, s. II-51.

KELEŞ, Ruşen, “Türkiye’de Şehirleşme Eğilimleri”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 24, S 4, Yıl 1970, s. 41-83.

KEYDER, Beysan, “Çukurova’da Sanayi Hareketleri”, **Türk Ekonomisi**, S 138, Yıl 12, Aralık 1954, s. 368-369.

KIRAY, Mübeccel, Gecekondu, “Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 27, S 3, Yıl 1972, s. 561-573.

KÖKLÜ, Aziz, “Çimento Sanayimizde Son Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 9, S 2, Yıl 1954, s. 22-29.

KUYUCAK, Hazım Atıf, “Memleketimizde Çimento Sanayi”, **İktisadi Yürüyüş**, C 5, S105, Yıl 5, 1 Mayıs 1944, s. 7.

———, Hazım Atıf, “Yeni Hükümetin Takip Edeceği İktisadi Program ve Hususi Teşebbüs”, **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 258, Yıl 11, 1950, s. 6, 18.

Maliye Tetkik Kurulu, “1954 Mali Yılı Bütçe Lâyihasına Ait Gerekçe”, **Türk Ekonomisi**, S 128, Yıl 12, Şubat 1954, s. 35-46.

“Maliye Vekili Hasan Polatkan’ın Bütçe Müzakereleri Açış Nutku”, **Türk Ekonomisi**, S 116, Yıl 11, Şubat 1953, s. 42-55.

“Maliye Vekili Hasan Polatkan’ın 1955 Yılı Bütçe Nutku”, **Türk Ekonomisi**, S 141, Yıl 13, Mart 1955, s. 67-79.

MANYAS, Raufi, “Mesleki Ahlak-II”, **İktisadi Yürüyüş**, S 10, Yıl 1, 1 Mayıs 1940, s. 12.

“Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İktisat Dairesinin Hazırladığı Rapor-I”, “Türkiye’de Sanayi ve Madencilik”, **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 250, Yıl 11, 31 Mayıs 1950, s. 9-12.

“Muhtelif İşletmelerimiz Hakkında İşletmeler Bakanımızın Beyanatı”, **İktisadi Yürüyüş**, C 12, S 265, Yıl 12, 15 Ocak 1951, s. 2, 23.

“Odalar ve Borsalar Birliği Faaliyeti”, **Türk Ekonomisi**, S 106, Yıl 10, Nisan 1952, s. 117-123.

ORANSOY, Bekir Sıtkı, “Ekonomi Bakanlığı ve Sanayi, Madencilik ve Enerji Alanındaki Planlı Çalışmalar”, **İktisadi Yürüyüş**, C 10, S 217, Yıl 10, 20 Ocak 1949, s. 9, 11.

ÖLÇEN, Ali Nejat, “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 133-149.

ÖZEKEN, Ahmet Ali, “Türkiye Çimento Sanayinin İktisadî ve Malî Bünyesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 1, S 1, Yıl 1939, s. 478-506.

———, “Türkiye’de Çimento Sanayi Politikası”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 2, Yıl 1940-41, s. 258.

———, “Türkiye Çimento Sanayiinin Kuruluş Yeri Problemi”, **Türk Ekonomisi**, S 34, Yıl 4, Nisan 1946, s. 109-113.

“Pahalılığın Sebepleri” **Yeni Birlik**, 16 İkinci teşrin 1942, Sayı No: 5.

SBAROUNİS, Athanase J., “Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, S 3- 4, Yıl Nisan-Temmuz 1951, s. 72-108.

TALU, Ercümen Ekrem, “Tren Kamyon Rekabeti”, **Son Posta**, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.

TATAÇ, Ziya, “Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 29, Yıl 3, Kasım 1945, s. 143-146.

———, “Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 31, Yıl 4, Ocak 1946, s. 26-29.

———, “Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 34, Yıl 4, Nisan 1946, s. 114-120.

———, “Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 35, Yıl 4, Mayıs 1946, s. 147-152.

———, “Olaylara Bakış, Maliye Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 36, Yıl 4, Haziran 1946, s. 187-190.

_____, “Olaylara Bakış, Ekim 1951, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 101, Yıl 9, Kasım 1951, s. 346-351.

_____, “Olaylara Bakış, Kasım 1951, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 102, Yıl 9, Aralık 1951, s. 378-383.

_____, “Olaylara Bakış, Nisan 1952, Maliye Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 107, Yıl 10, Mayıs 1952, s. 150-152.

_____, “Olaylara Bakış, Şubat 1953, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 117, Yıl 11, Mart 1953, s. 91-92.

_____, “Olaylara Bakış, Haziran 1953, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 122, Yıl 11, Ağustos 1953, s. 242-247.

_____, “Olaylara Bakış, Ağustos 1953, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 124, Yıl 11, Ekim 1953, s. 308-313.

_____, “Olaylara Bakış, Ekim 1953, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 126, Yıl 11, Aralık 1953, s. 376-382.

_____, “Olaylara Bakış, Kasım 1953, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 127, Yıl 12, Ocak 1954, s. 27-30.

_____, “Olaylara Bakış, Ocak 1954, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S 129, Yıl 12, Mart 1954, s. 90-94.

TİNGSTEN, Herbert, “Türkiye Devlet Sosyalizmi ve Yeni Liberalizm”, **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl 9, Haziran 1951, s. 169-170.

TOKLU, Hakkı (Çev.), “Türkiye’de Endüstri”, **İktisadi Yürüyüş**, C 11, S 241, Yıl 11, 21 Ocak 1950, s. 2, 3, 24.

TOKOL, Aysen, “Günümüz Türkiye’sinde Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 509-523.

“Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Çalışmaları”, **Türk Ekonomisi**, S 110, Yıl 10, Ağustos 1952, s. 245-246.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Cumhuriyetin İktisadiyatımıza Hizmeti”, **İktisadi Yürüyüş**, C 2, S 22, Yıl 1 İkinci Teşrin 1940, s. 11.

YAVUZ, Fehmi, “Yurt Ölçüsünde İskân Problemi ve Bölge=Memleket Plancılığı”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 13, S 3, Yıl 1958, s. 131-149.

ZARAKOLU, Avni, “1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi**

Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 89-103.

V. TEZLER

YURTOĞLU, Nadir, **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde, Doktora Tezi, Ankara 2014.

VI. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

Akşam, 17 Eylül 1954, Sayı No: 12914.

Cumhuriyet, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 9270.

Dünya, 28 Ekim, Sayı No: 1057.

Son Posta, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.

Vatan, 1 Ocak, Sayı No: 3817.

Yeni Birlik, 16 İkinci teşrin1942, Sayı No: 5.

Zafer, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 394.

B. Dergiler

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (1954-1996)

Arkitekt, C 1936, S 1936-08 (68),

Arkitekt, C 1943, S 1943-03-04 (135-136)

Arkitekt, C 1943, S 1943-05-06 (137-138).

Arkitekt, C 1953, S 1953-09-12 (263-264-265-266).

İktisadi Yürüyüş (1940-1950)

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (1939-1951)

Türk Ekonomisi (1945-1954)